

ARCHAEOLOGIA BELGICA

220

D. CALLEBAUT

HET HOF TE EKSEL TE MOORSEL

BRUSSEL

1979

ARCHAEOLOGIA BELGICA

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dr. G. J. J. J. J.

220

HET HOF TE EKSEL TE MOORSEL

HET HOF TE EKSEL TE MOORSEL

© Koninklijke Vlaamse Academie van Letteren, Wetenschapen en Schone Kunsten

BRUSSEL

1911

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen
Jubelpark 1
1040 Brussel

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Parc du Cinquantenaire 1
1040 Bruxelles

© Nationale Dienst voor Opgravingen

D/1979/0405/11

ARCHAEOLOGIA BELGICA

220

D. CALLEBAUT

HET HOF TE EKSEL TE MOORSEL

BRUSSEL

1979

INLEIDING

Moorsel bevindt zich op de grens van de provincie Oost-Vlaanderen, op 4,5 km ten oosten van Aalst. Het topografisch oppervlak vertoont er een vrij golvend reliëf met sterk ingesneden beken. In belangrijke mate maken ze de grenzen van de gemeente uit. Het dorp zelf ontwikkelde zich op de kam van een belangrijke heuvelrug, die Moorsel van west naar oost als 't ware in twee helften verdeelt. Ten zuiden van deze heuvelrug strekt zich de voornaamste vallei van de gemeente uit. Ze werd uitgeschuurd door de Molenbeek die te Meldert haar oorsprong vindt en te Aalst in de Dender uitmondt. Haar naam herinnert aan de talrijke molens, die zij in werking stelde.

In deze vallei ligt een mote, het Hof te Eksel (fig. 1). Ze is ingeplant aan het samenvloeiingsgebied van de Molenbeek met een bijbeek waarvan de bron op de luwzijde van de vallei ontspringt. Die beek is thans dichtgeslibd maar haar depressie is nog duidelijk in het terrein zichtbaar. Het bronwater wordt nu via een sloot naar de Molenbeek geleid.

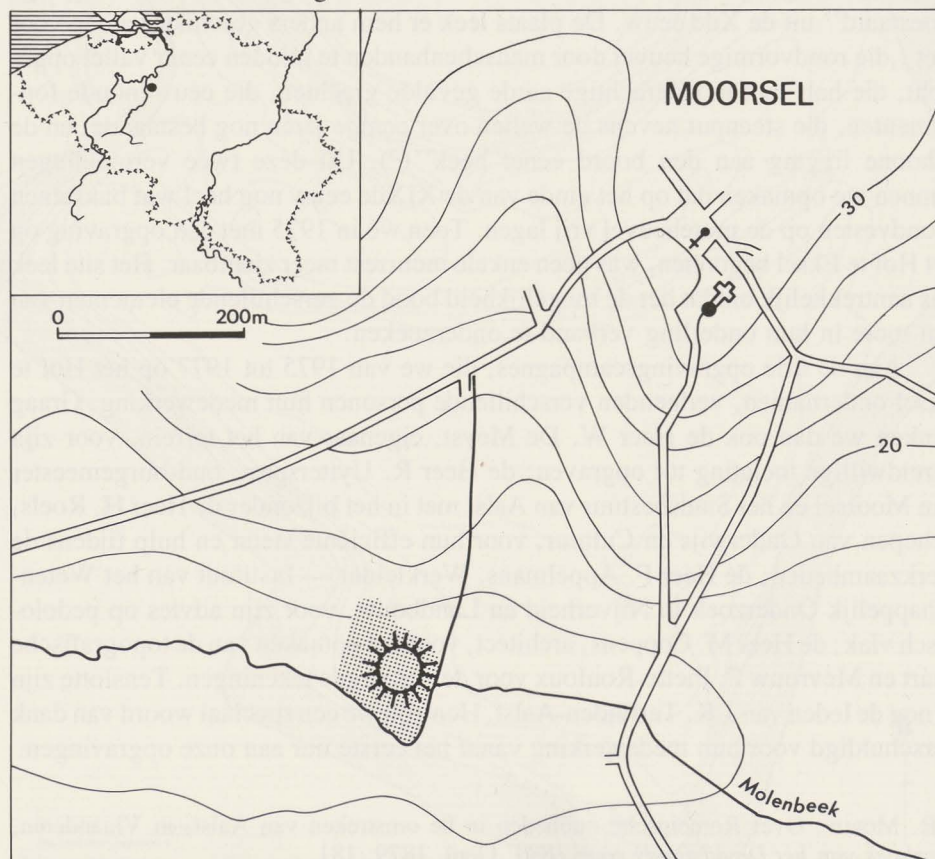

Fig. 1. Situatiekaart. De stippels geven de omvang van het site aan.

De ronde moteheuvel (fig. 2) is ongeveer 2-2,25 m hoog, heeft een basisdiameter van ca. 47 m en een plateau van gemiddeld 39 m doorsnee. Zinspelend op zijn vorm noemde men de heuvel wel eens de *Koekepanberg*. Hij is omringd door een gracht van 16-17 m breedte. Oorspronkelijk werd de gracht gevoed door de Molenbeek, die ten noorden van de mote liep, maar haar bedding is er thans dichtgeslemt. Wat rest is een beekafleiding (cf. *infra*). In meandervorm omgeeft ze beschermend het voorhof dat zich ten zuiden van de moteheuvel bevindt. Ten westen en ten zuidwesten van de binnengracht is nog gedeeltelijk een wal bewaard, die bij het voorhof aansluit.

In de XIXde eeuw trok het site de aandacht van enkele plaatselijke vorsers. Zo was er Dr. R. Moroy. In 1879 beschreef hij het site als „een kunstmatiglijk aangerichte heuvel, rondvormig, omgeven van eene breede gracht, nu begroeid met kreupelhout, en daaronder de bruinebakken steenen bergend van eeuwenoude fondamenteën”⁽¹⁾. Er was ook nog O. Reyntens, stadssecretaris van Aalst. In 1892 publiceerde hij een geschiedenis van Moorsel. Wanneer hij het Hof te Eksel besprak, vroeg hij zich af of hier niet Wennemaar had gewoond, „de begerige woestaard” uit de Xde eeuw. De plaats leek er hem anders geschikt genoeg voor met „die rondvormige heuvel door menschenhanden te midden eener vallei opgericht, die half met modderachtige aarde gevulde grachten, die eeuwenoude fondamenteën, die steenput nevens de wallen over eenige jaren nog bestaande, en de schoone ligging aan den boord eener beek”⁽²⁾. Uit deze twee vermeldingen kunnen we opmaken dat op het einde van de XIXde eeuw nog heel wat bakstenen grondvesten op de moteheuvel vrij lagen. Toen we in 1975 met een opgraving op het Hof te Eksel begonnen, was geen enkele muurrest meer zichtbaar. Het site leek ons aantrekkelijk omdat het de mogelijkheid bood de verschillende elementen van een mote in hun onderling verband te onderzoeken.

Aan de drie opgravingscampagnes, die we van 1975 tot 1977 op het Hof te Eksel ondernamen, verleenden verschillende personen hun medewerking. Graag danken we dan ook de Heer W. De Meyst, eigenaar van het terrein, voor zijn bereidwillige toelating tot opgraven; de Heer R. Uyttersprot, oud-burgemeester van Moorsel en het Stadsbestuur van Aalst met in het bijzonder de Heer H. Roels, Schepen van Onderwijs en Cultuur, voor hun efficiënte steun en hulp tijdens de werkzaamheden; de Heer F. Appelmans, Werkleider — Instituut van het Wetenschappelijk Onderzoek in Nijverheid en Landbouw, voor zijn advies op pedologisch vlak; de Heer M. Coppens, architect, voor het opmaken van de topografische kaart en Mevrouw F. Piette-Rouloux voor de verzorgde tekeningen. Tenslotte zijn er nog de leden van J.K. Terlinden-Aalst. Hen zijn we een speciaal woord van dank verschuldigd voor hun medewerking vanaf het eerste uur aan onze opgravingen.

¹ R. MOROY, Over Romeinsche oudheden in de omstreken van Aalst, in Vlaanderen, *Jaarboek van het Davidsfonds voor 1880*, Gent, 1879, 181.

² O. REYNTENS, *De gemeente Moorsel bij Aalst en hare geschiedenis*, Gent, 1892, 40.

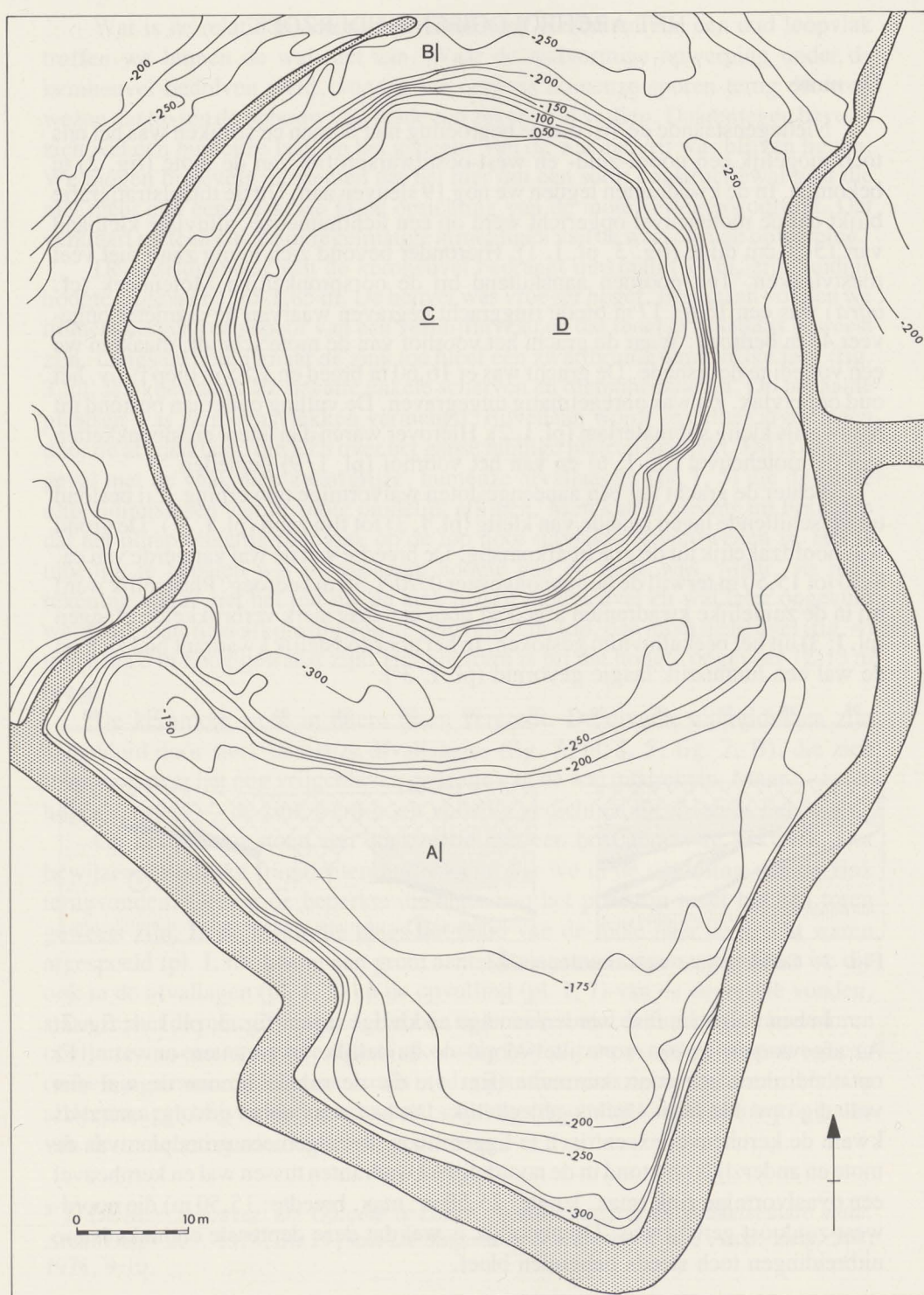

Fig. 2. Topografische kaart met aanduiding van doorsneden A-B en C-D.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

De mote

Niettegenstaande de vrij dichte begroeiing met bomen en struiken was het ons toch mogelijk een noord-zuid- en west-oostdwarsprofiel van de mote (fig. 2) te bekomen. In de kwadranten legden we nog 19 sleuven aan. Uit de totaalstratigrafie blijkt dat de moteheuvel opgericht werd op een lichthumeuze, alluviale kleiband van 15-20 cm dikte (fig. 3, pl. I, 1). Hieronder bevond zich kleiig zand met veel roestvlekken. Ten noorden aansluitend bij de oorspronkelijke Molenbeek (cf. *infra*) was een 16 tot 17 m brede ringgracht gegraven waarvan de diameter ongeveer 47 m bedroeg. Waar de gracht het voorhof van de mote scheidt, maakten we een volledige doorsnede. De gracht was er 16,60 m breed en 1,85 m diep t.o.v. het oud oppervlak. Zij was onregelmatig uitgegraven. De vulling onderaan bestond uit blauwgrijs kleiig slibmateriaal (pl. I, 2). Hierover waren dan latere erosiepakketten van de moteheuvel (pl. I, 6) en van het voorhof (pl. I, 9) gegleden.

Achter de gracht lag een aaneengesloten walvormige opwerping. Zij bestond uit verschillende lagen gaande van kleiig (pl. I, 3) tot fijn zand (pl. I, 3'). De grond was hoofdzakelijk uit de gracht afkomstig. De breedte van de wal varieerde van ca. 8,50 tot 15,50 m terwijl de hoogte ongeveer 0,90-1,30 m bedroeg. Plaatselijk werd hij in de zuidelijke kwadranten afgedekt door een laag sterk verbrokkelde plaggen (pl. I, 3) uit het beekalluvium gestoken. In het noordoostelijk kwadrant had zich op de wal een humusrijk laagje gevormd (pl. I, 3').

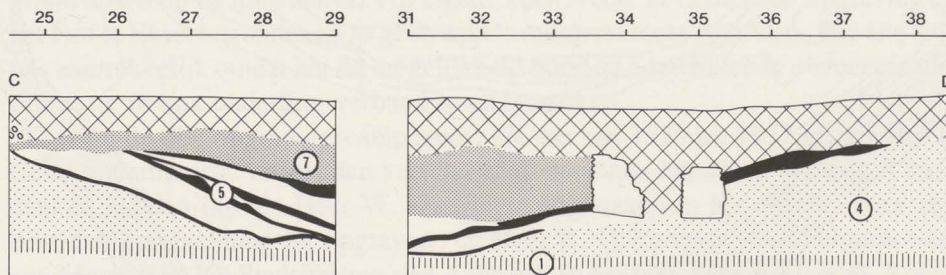

Fig. 3. Gedeeltelijke west-oostdoorsnede.

In een volgende fase werden zandige en kleiige lagen (fig. 3, pl. I, 4; fig. 7, A) afgeworpen in een zone die vooral de zuidelijke kwadranten omvatte. Er ontstond aldus een soort kernmote (fig. 4), die de ruimte binnen de wal niet volledig opvulde maar slechts gedeeltelijk. Dit had een dubbel gevolg: enerzijds kwam de kernheuvel excentrisch te liggen t.o.v. het algemeen grondplan van de mote en anderzijds ontstond in de noordelijke kwadranten tussen wal en kernheuvel een ovaalvormige zink (max. lengte: 25,50 m; max. breedte: 15,50 m) die noord-west-zuidoost gericht was. Opmerkelijk is wel dat deze depressie ondanks latere uitbreidingen toch steeds behouden bleef.

Wat is de relatie tussen wal en kernmote? Restanten van een oud loopvlak troffen we binnen de wal niet aan. Waar de walvormige opwerping onder de kernheuvel bedolven werd, vonden we nergens humeuze sporen terug die erop wezen dat tussen de opbouw van beide een zekere tijd verliep. Daarentegen bevond zich wel een humeuze laag op het gedeelte van de wal dat vrij was blijven liggen. We mogen bijgevolg aannemen dat het hier om een soort constructiewal gaat die niet meer dan een werkfase in de oprichting van de mote vertegenwoordigt. Dat verklaart meteen ook de onregelmatige afmetingen van de walvormige opwerping.

De basisdiameter van de kernheuvel bedraagt maximum 24 m, zijn huidige hoogte ongeveer 1,75-1,85 m. De heuvel was vroeger hoger. Bovenaan vonden we immers nergens een spoor van een verblijfniveau en dat moet er nochtans geweest zijn. Langs de helling naar de zink toe bleef een zwartbruine humusrijke laag (fig. 3, pl. I, 4) bewaard. Ze bevatte enkele scherven en dierenbeenderen. Op bepaalde plaatsen was ze met asvlekken vermengd. Bovenaan wordt ze echter afgesneden door de afbraaklaag, die zich over het ganse huidige plateau uitstrekt. Dit is ook het geval met de vaak diep zwartgrijze, humeuze afvallaagjes (pl. I, 5) die de latere uitbreidingsfasen van de mote duidelijk aflijnen. Men kan er slechts uit besluiten dat het oorspronkelijk loopvlak op de top door uitvlakking verdwenen is. Het is moeilijk te bepalen wat de vroegere hoogte van de mote was. Maar, als men rekening houdt met het feit dat de zink tussen moteheuvel en wal later opgevuld werd met materiaal afkomstig van de genivelleerde top, dan moet de heuvel (fig. 4) minstens 3 m hoog geweest zijn. Het platform is bij die hoogte ongeveer 12-13 m breed.

De kernmote werd in latere fasen vergroot. De diverse uitbreidingen zijn aangeduid door sterk humeuze afvallaagjes (fig. 3, pl. I, 5; fig. 7, B), die zich thans ook over het nog vrijgebleven gedeelte van de wal uitstrekten. Maar — zoals hoger vermeld — de zink werd nooit volledig gedicht en bleef steeds behouden.

Op het plateau stond een constructie met een bovenbouw in vakwerk. Dat bewijzen de talrijke fragmenten huttenleem, die we in de opvulling van de zink terugvonden. Gezien de beperkte diameter van het platform moet het een toren geweest zijn. In de lagen die langs het talud van de mote naar de gracht waren afgespoeld (pl. I, 6), kwam een groot aantal Balegemse stenen voor. Daar we die ook in de afvallagen (pl. I, 5) en de opvulling (pl. I, 7) van de depressie vonden, staan ze met de mote in verband. Hebben ze te maken met de fundering van de toren of zijn ze van een latere steenbouw afkomstig? Of wijzen ze op het bestaan van een omheiningsmuur rond de toren zoals reeds op andere sites vastgesteld werd⁽³⁾? Op al deze vragen blijven we het antwoord schuldig: de uitvlakking die na het opgeven van de mote gebeurde, wiste elk spoor weg.

³ J. DE MEULEMEESTER, *De Galooie te Loker. Brandrestengraf en middeleeuwse mote*, Arch. Belg. 203, 1978, 16-19; id., *De Singelberg te Beveren-Waas*, Arch. Belg. 208, 1978, 9-10.

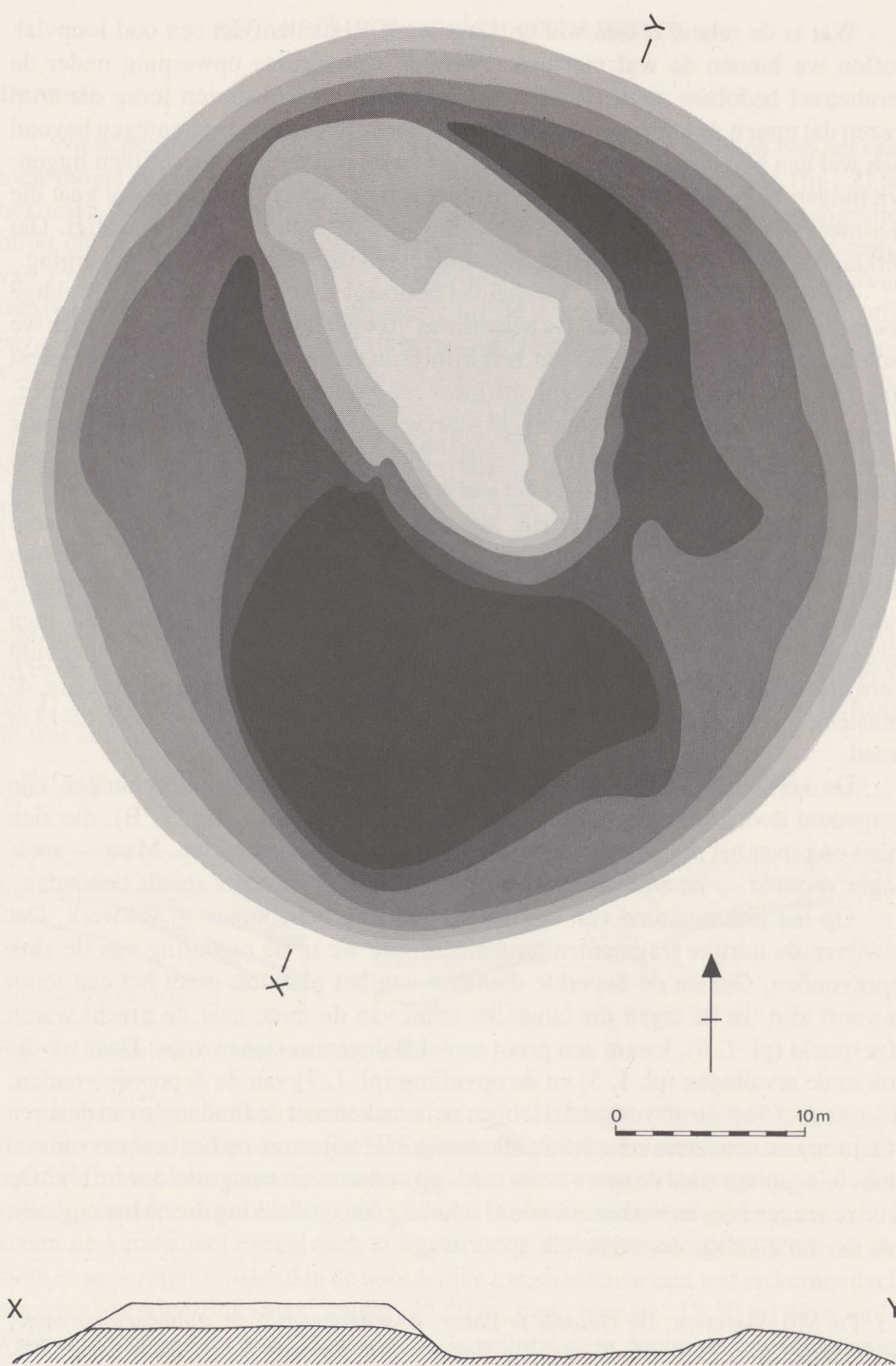

Fig. 4. Reconstructietekening van oorspronkelijke topografie van mote.

Het hof

Bij de nivellering van de mote werd de weggegraven grond in de zink afgeworpen (fig. 3, pl. I, 7; fig. 7, C) totdat ze volledig gedicht was. Het site veranderde hierdoor van uitzicht: er ontstond een woonheuvel van maximum niet meer dan 2 m hoogte maar met een platform van ca. 38 m diameter. In zijn nieuwe vorm ging het op een *moated site* lijken dat juist door een beperkte heuvelhoogte en vrij breed plateau gekenmerkt wordt⁽⁴⁾.

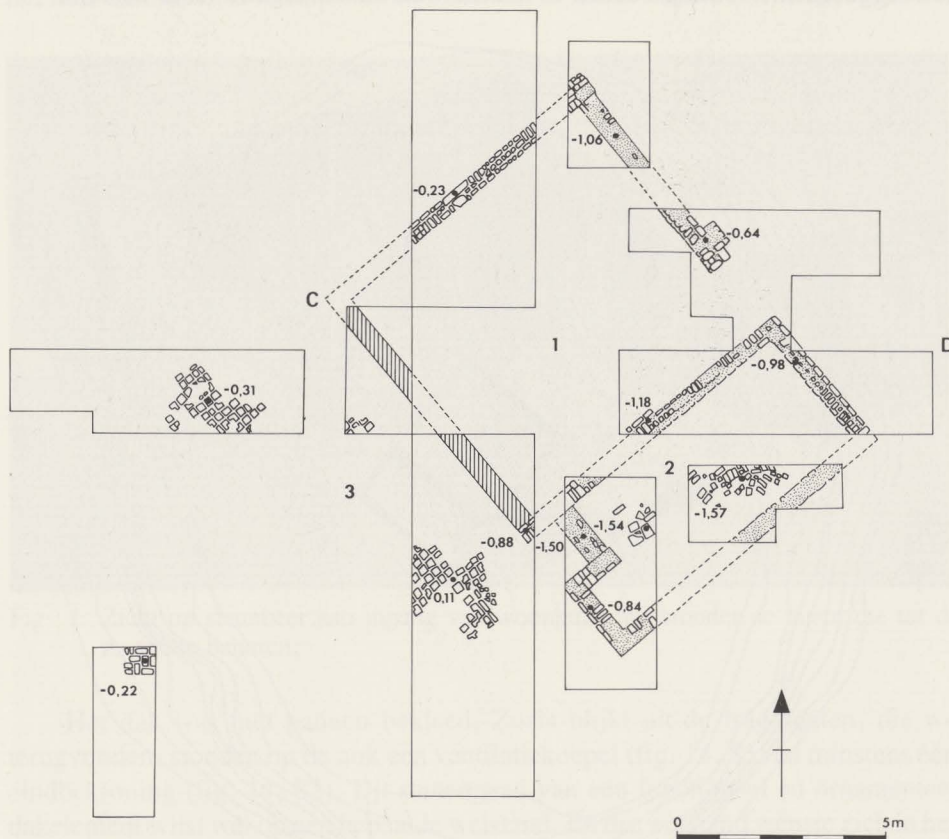

Fig. 5. Plan van woonhuis en tegelvloer.

Op het platform richtte men een rechthoekig gebouw op dat uitwendig 11×8 m meet (fig. 5). Alleen de funderingen bleven bewaard. Ze hadden een dikte van 0,40-0,43 m en bestonden uit bakstenen, gemiddeld $27 \times 12 \times 5-6$ cm groot, die in kalkmortel gebed waren. Ook enkele kalkzandstenen waren secundair in het fundament verwerkt. Het gebouw was noordwest-zuidoost georiënteerd en ge-

⁴ M. DE BOUARD, *Manuel d'archéologie médiévale*, Regards sur l'histoire 23, 1975, 95-96.

deeltelijk over de dichtgeworpen depressie heen opgetrokken (fig. 6). Een tussenmuur waartegen in het midden een steunbeer was aangebouwd, verdeelde de binnenruimte in 2 ongelijke delen: een kamer ($7 \times 6,70$ m) en een kelder ($7,10 \times 3$ m). De zuidwestmuur van de woonkamer (fig. 5, 1) was slechts als negatief spoor bewaard. Twee steunberen verstevigden respectievelijk de noordhoek en ingang van het vertrek (fig. 7, D). De toegang bevond zich langs de noordoostzijde en leunde tegen de kelderverdieping aan. Een onderbreking in de funderingen duidde haar breedte aan nl. 1,70 m. De verstoring door latere afbraak teweeggebracht, verhinderde uit te maken waaruit de begane vloer bestond.

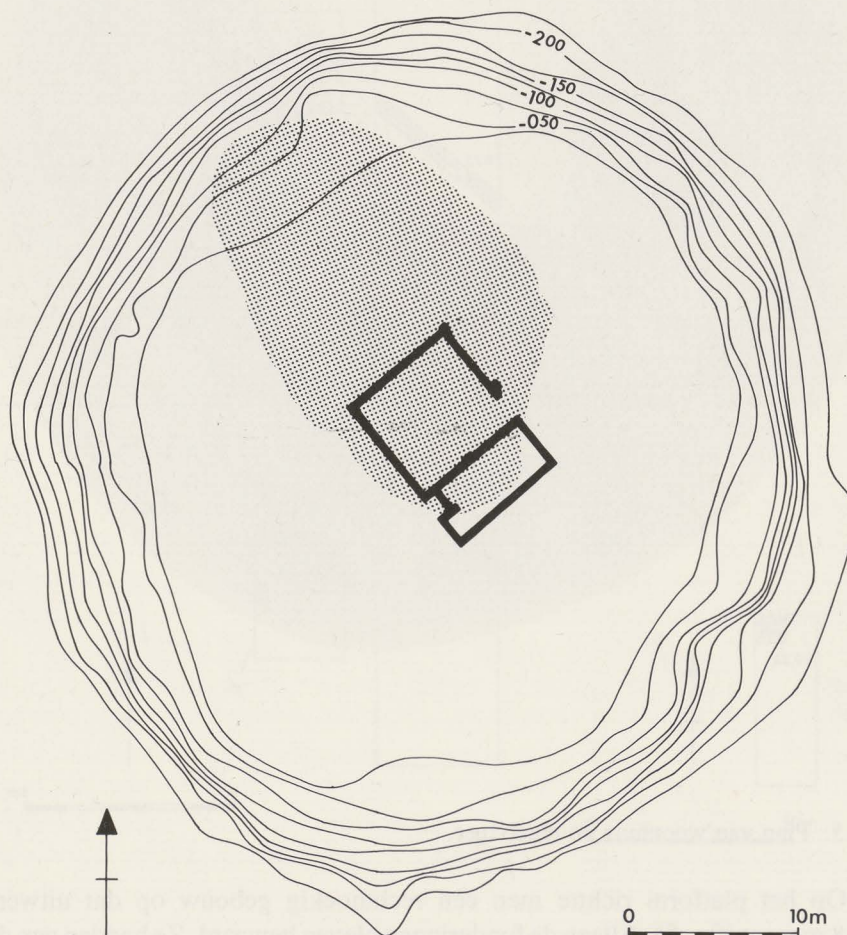

Fig. 6. Interpretatieplan van het gebouw opgericht over de opgevlude depressie.

Naast dit vertrek lag een halfondergrondse kelder (fig. 5, 2). Hij was ongeveer 1,50 m diep. Op de zijwanden waren nog grote gedeelten van witte bepleistering bewaard. De zuidwestzijde kende een insprong van 1,40 m diepte en 1,30 m

breedte. Hier lag blijkbaar de ingang. Op de bodem van de kelder bevonden zich verscheidene rode tegels, bakstenen en fragmenten van dakpannen kriskras door elkaar. Vier bekapte vulkanische stenen lagen daarentegen in verband en vormden samen één blok. Behalve die stenen was alles afgedekt met enkele zandige egalisatielaagjes. Indien het geheel als een soort bevloering mag geïnterpreteerd worden, dan zal het toch wel niet de oorspronkelijke geweest zijn. Verscheidene bakstenen waaraan nog resten van bepleistering kleefden, duiden er immers op dat het hier herbruikt materiaal betreft. Misschien heeft men de kelder — zelfs nadat het huis niet meer bewoond was — voor een of ander blijven verder gebruiken.

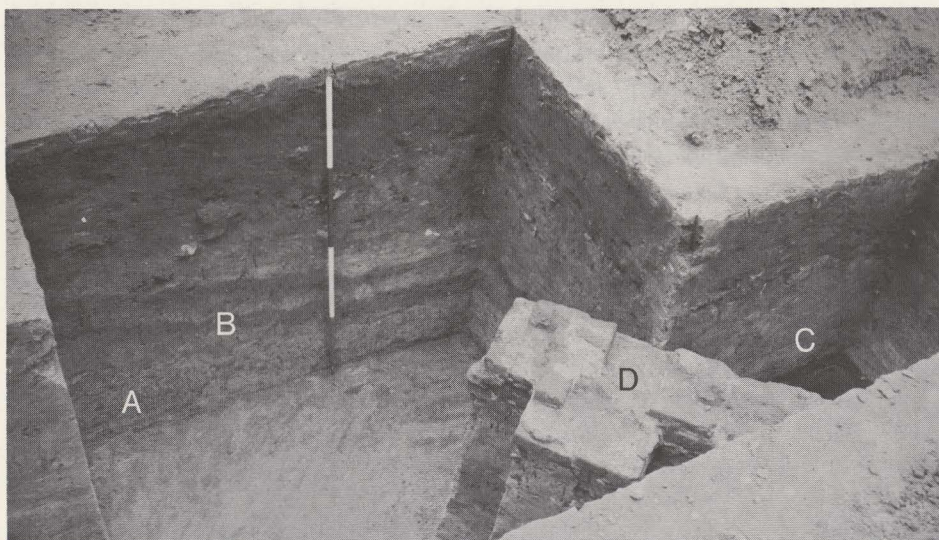

Fig. 7. Zicht op steunbeer aan ingang van woonhuis met eronder de lagen die tot de motefase behoren.

Het dak was met pannen bekleed. Zoals blijkt uit de fragmenten, die we terugvonden, stonden op de nok een ventilatiekoepel (fig. 14, 83) en minstens één eindbekroning (fig. 14, 82). Dit samengaan van een functioneel en ornamenteel dakelement wijst wel op een bepaalde welstand. En die welstand wenste zich in het uitzicht van het gebouw echt gemanifesteerd zien. Immers, de steunberen, die een tweede verdieping zeer waarschijnlijk maken, en de vorm van het grondplan — de woonkamer is quasi vierkantig — wijzen erop dat men een volume wilde creëren waarin het beeld van een toren te herkennen was: voor de statussymbolische waarde van het huis alleszins een factor van niet te onderschatten belang!

Uit de grootte van de kelder kunnen we opmaken dat het hier om het woonhuis van een hofstede gaat. Funderingen van bedrijfsgebouwen vonden we op het platform niet. Tegenover de zuidwestzijde van het woonhuis lag enkel een tegelvloer (fig. 5, 3) die op verscheidene plaatsen *in situ* bewaard was. De tegels waren

effen rood, ongeglazuurd en vierkantig ($20 \times 20 \times 3$ cm) of rechthoekig ($26-26,70 \times 13 \times 3,5-4$ cm).

De voormote

Rond het voorhof ligt meandervormig de huidige Molenbeek. Volgende argumenten pleiten er echter voor dat dit niet de natuurlijke loop van de beek is. Vooreerst is de waterloop op die plaats diep in het landschap ingesneden maar hebben zijn beide oevers toch een gelijke hoogte, wat geen normaal verschijnsel is⁽⁵⁾. Ten tweede strekt het eigenlijk beekdal zich ten noorden van de moteheuvel uit. Dit is niet alleen aanwijsbaar in het micro-reliëf maar tevens situeert de bodemkaart⁽⁶⁾ daar de sterkst gleyige gronden. Naar de oostzijde van het voorhof toe, waar er minst verstoring was, trokken we een sleuf door tot aan de beek. Het normaal bodemprofiel brak er plots af, wat juist door een kunstmatige doorsteek van de beek te verklaren is. Uit deze gegevens blijkt voldoende dat voorhof en mote gelegen zijn tussen de oorspronkelijke waterloop, die thans dichtgeslibd is, en een kunstmatige zijarm, de huidige Molenbeek.

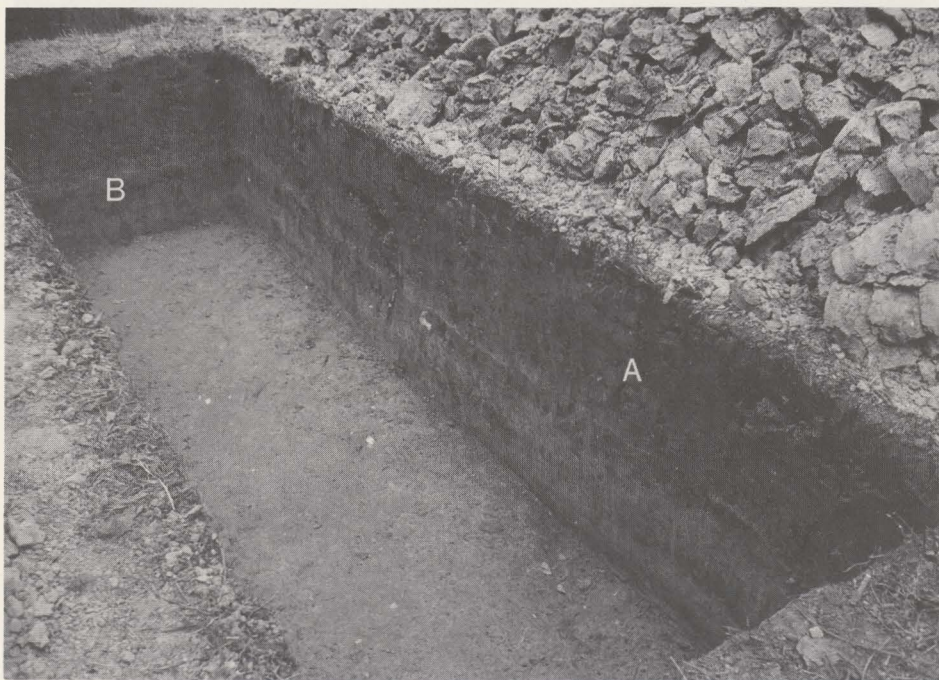

Fig. 8. Doorsnede door voormote. A: intensief bewerkte bodem. B: autochtone kleiband.

⁵ Wij danken de Heer F. Appelmans voor zijn advies bij het onderzoek van de voormote.

⁶ Bodemkaart van België, blad 72W/10-I-II.

Van de voormote maakten we een west-oost- en twee noord-zuiddoorsneden. Gebouwsproten, woonlagen of resten van een palissade vonden we niet. Wel bevond zich onder de bovengrond een humusrijke zandleemlaag van 0,25-0,40 m dikte (fig. 8, A; pl. I, 8). Ze rustte onmiddellijk op de autochtone kleiband (fig. 8, B), die we ook onder de mote vaststelden. Dit zandleem is van elders aangevoerd: in de directe omgeving van het voorhof komt het niet voor. De zandleemlaag heeft een diephumeus karakter. Een normale bodemvorming kan hiervan de oorzaak niet zijn. Het verschijnsel is bijgevolg slechts te verklaren doordat de grond er intensief bewerkt werd. Als nu bovendien uit de west-oostdoorsnede blijkt dat men het voorhof lichtbolrond aanlegde, wat een goede waterafvoer verzekerde, dan wordt duidelijk dat men dit gedeelte van het site tot agrarische doeleinden gebruikte.

Aan het voorhof sluit langs de westzijde van de mote een wal aan. Hij is maximum 0,75-0,85 m hoog en 7,30 m breed. Grotendeels bestaat hij uit dezelfde zandleem waarmee de voormote opgehoogd werd. Het sterk humusgehalte ontbreekt echter. Ook hier sneden we geen sporen van een palissade aan.

HET ARCHEOLOGISCH MATERIAAL

De archaeologica (fig. 9 tot 14) zijn hoofdzakelijk afkomstig uit de erosiepakketten die in de gracht gleden en uit de afvallagen tussen moteheuvel en constructiewal. Enkele stukken (fig. 12, nrs 59-60; fig. 13, nrs 65, 67, 70) kwamen in de vulling van de halfondergrondse kelder voor. De voorwerpen uit de erosiepakketten zitten doorengemengd vermits we b.v. een gedeeltelijk bewaarde eindbekroning (fig. 14, nr. 82) van het bakstenen woonhuis in één van de onderste lagen aantreffen. Dit materiaal is bijgevolg slechts bruikbaar voor de globale datering van het site. De vondsten uit de afvallagen in de depressie tussen mote en wal (fig. 9, nrs 1, 3, 5, 7, 24, 26, 30; fig. 10, nrs 32-33, 37, 39; fig. 11, nrs 43-44, 47, 51) bevinden zich in een stratigrafisch veilige context. Ze bieden dan ook een goede houvast voor de datering van de motefase⁽⁷⁾.

Aardewerk

Andenne

1. Oor van kannetje, geelwitte klei, spatten geel en groen gevlekt loodglazuur. Cf. A. Bruyn, fig. 17, nr. 5: XIIc; R. Borremans en R. Warginaire, fig. 10, A4/b, nrs 6-6b: XIIId.
2. Kinderramelaar, grijsgele klei, enkele restjes groengeel loodglazuur. Cf. R. Borremans en R. Warginaire, fig. 20, A4e/c, nr. 3; fig. 21, A9/c, nrs 9-10; fig. 22, A11a/d, nr. 35: XII-XIII.

⁷ Halve eeuwen in kapitalen; kwarteeuwen in kleine letters.

B. BECKMANN = *Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse*, Bonn, 1975.

R. BORREMANS en R. WARGINAIRE = *La céramique d'Andenne. Recherches de 1956-1965*, Rotterdam, 1966.

A. BRUYN = Die mittelalterliche keramische Industrie in Südlmburg, *Berichten R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 357-459.

H. HELLEBRANDT, O.E. MAYER en L. HUGOT = *Steinzeug aus dem Raerener und Aachener Raum*, Aachen, 1977.

E. KLINGE = *Siegburger Steinzeug. Kataloge des Hetjensmuseums Düsseldorf*, Düsseldorf, 1972.

J. RENAUD (1959) = Aardewerkvondsten van het klooster Mariëndaal, *Berichten R.O.B.* 9, 1959, 199-224.

J. RENAUD (1976) = *Middeleeuwse ceramiek*, A.W.N.-monografie 3, 1976.

ROTTERDAM = *Verdraaid goed gedraaid. Verzameling H.J.E. Van Beuningen*, Rotterdam, 1973.

J.A. TRIMPE BURGER = Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw), *Berichten R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 495-553.

3. Fragment van kannetje voorzien van snob, witte klei, buitenzijde gedeeltelijk overdekt met geel en groen gevlekt loodglazuur. Cf. R. Borremans en R. Warginaire, fig. 23, A19/e, nr. 8: XIVA.
4. Fragment van spaarpot met horizontale gleuf, geelwitte klei, buitenzijde bijna volledig met geel loodglazuur overtrokken. Cf. R. Borremans en R. Warginaire, fig. 8, A1b/i, nr. 1: XIVc.

Schinveld-Brunssum

5. Fragment van kan, grijs steengoed, buitenzijde gedeeltelijk met sinterengobe overtrokken. Cf. A. Bruyn, fig. 74, nrs 2-8: XIId.
6. Fragment van kan met radstempelversiering op rand, grijs steengoed, buitenzijde volledig met sinterengobe overdekt. Cf. A. Bruyn, fig. 72, nr. 2 en fig. 75, nr. 6: XIId-XIVa.
7. Wandscherf van kan met 2 banden radstempelversiering, lichtgrijs steengoed, buitenzijde gedeeltelijk overdekt met sinterengobe. Zelfde type als 6.
8. Fragment van kan, lichtgrijs steengoed, buitenzijde gedeeltelijk bedekt met zoutglazuur. Cf. A. Bruyn, fig. 84, nr. 4: XIVbc.
9. Fragment van kan, grijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met sinterengobe. Cf. A. Bruyn, fig. 84, nr. 3: XIVbc.
10. Fragment van kan, bruingrijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met sinterengobe. Zelfde type als 9.
11. Fragment van kan, donkergrijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met zoutglazuur. Cf. A. Bruyn, fig. 87, nr. 8: XIVbc.
12. Twee fragmenten van bekertje, grijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met zoutglazuur. Cf. A. Bruyn, fig. 84, nr. 5: XIVbc.
13. Fragment van kom, grijs steengoed, buitenzijde gedeeltelijk bedekt met sinterengobe. Cf. A. Bruyn, fig. 83, nrs 1-2: XIVbc.

Siegburg

14. Schaaltje, witgrijs steengoed, buitenzijde gedeeltelijk met zalmkleurig leemglazuur overdekt. Cf. B. Beckmann, fig. 79, nr. 4: vanaf omstreeks 1300; E. Klinge, nr. 212: XV-XVI.
15. Fragment van trechterbeker, lichtgrijs steengoed, onderaan met zalmkleurig leemglazuur bedekt. Cf. B. Beckmann, fig. 83, nrs 1-2: vanaf omstreeks 1300; E. Klinge, nr. 109: XV-XVI.
16. Fragment van beker, lichtgrijs steengoed, onderaan met zalmkleurig leemglazuur overtrokken. Cf. B. Beckmann, fig. 83, nrs 13-14: vanaf omstreeks 1300.

Langerwehe (?)

17. Fragment van kan met rolstempelversiering onder rand, grijs steengoed, volledig bedekt met bruingrijs gevlekt zoutglazuur. Cf. C. Hoek, Kastelen

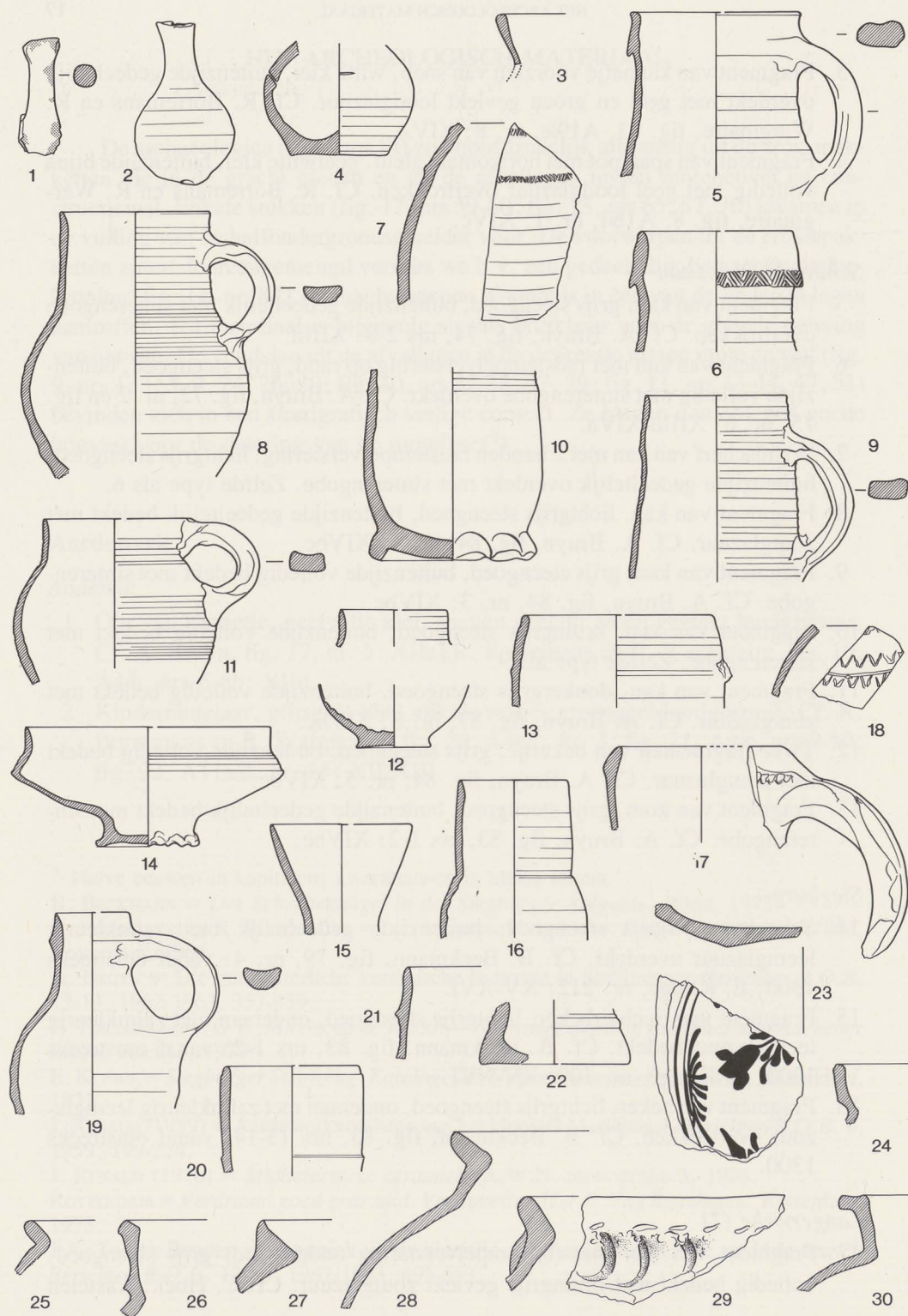

Fig. 9. Andenne (1-4); Schinveld-Brunssum (5-13); Siegburg (14-16); Langerwehe (?) (17); Raeren (18-21); Bouffioulx (22); majolica (23); grijs aardewerk (24-30). S. 1/3.

binnen de hoge heerlijkheid Putten, *Berichten R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 485, fig. 20: omstreeks 1400; J.G.N. Renaud, *De middeleeuwse scherven van Teylingen*, *Oudheidk. Jaarb.* 9, 1940, 44, fig. 3, nr. 1: XV.

Raeren

18. Fragment van kruik met evenwijdige rijen radstempelversiering, grijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met bruin zoutglazuur. Cf. H. Hellebrandt, O.E. Mayer en L. Hugot, 180, fig. 6: eind XV; Rotterdam, nr. 117: XVIA.
19. Fragment van oliekruike, bruin-grijs steengoed, buitenzijde volledig bedekt met bruin-grijs gevlekt zoutglazuur. Cf. H. Hellebrandt, O.E. Mayer en L. Hugot, 184, fig. 11: begin XVI.
20. Fragment van kan, grijs steengoed, buitenzijde volledig met bruin zoutglazuur bedekt. Cf. H. Hellebrandt, O.E. Mayer en L. Hugot, 181, fig. 8: begin XVI.
21. Fragment van kan, beige steengoed volledig met zoutglazuur overtrokken. Cf. Rotterdam, nr. 118: XVIA.

Bouffioulx

22. Bodemfragment van kruik, grijs steengoed, zoutglazuur. Cf. A. Matthys, *Les grès communs de Bouffioulx et Châtelet* (XVIe-XVIIe S), *Répert. arch.* B, VI, 1971, nr. 13.

Majolica

23. Fragment van bord, bruine klei, binnen- en buitenzijde bedekt met tin-glazuur, donkerblauwe versieringsmotieven. XVIIIB?

Grijs aardewerk

Het reducerend gebakken aardewerk komt het talrijkst voor. Grotendeels werd het op de draaischijf vervaardigd. Een scherp was met groenig glazuur bedekt. De klei varieert van lichtblauwgrijs naar bruin-grijs.

- 24-25. Randscherven van kogelpotjes. Cf. R. Borremans, Grimbergen, onderzoek van de burchtheuvel (Senecaberg), *Bull. Kon. Musea Kunst en Gesch.* 40-42, 1968-1970, fig. 17, nrs 48, 122: XII; J. De Meulemeester, *De Singelberg te Beveren-Waas*, *Arch. Belg.* 208, 1978, fig. 5, nrs 10, 25: XII.
26. Randscherf van kogelpot. Cf. J.A. Trimpe Burger, A1, fig. 9: XIII.
- 27-32. Randscherven van kook- en voorraadpotten. Globaal in XIV te dateren.
33. Hals van kan. Cf. J.A. Trimpe Burger, C2, fig. 41: XIV.
34. Hals van kan. Cf. J.A. Trimpe Burger, D2, fig. 45a: XIVB.
- 35-36. Fragmenten van 2 drinkkannetjes. Dezelfde types werden vervaardigd in een pottenbakkersoven te Sint-Kwintens-Lennik. De productie is voorlopig begrepen tussen 1325 en 1450. Cf. R. Borremans en St. Vandenbergh, *Middeleeuwse pottenbakkerijen te Sint-Kwintens-Lennik*, *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik*, 1978, 45, fig. 3, nrs 2-3.

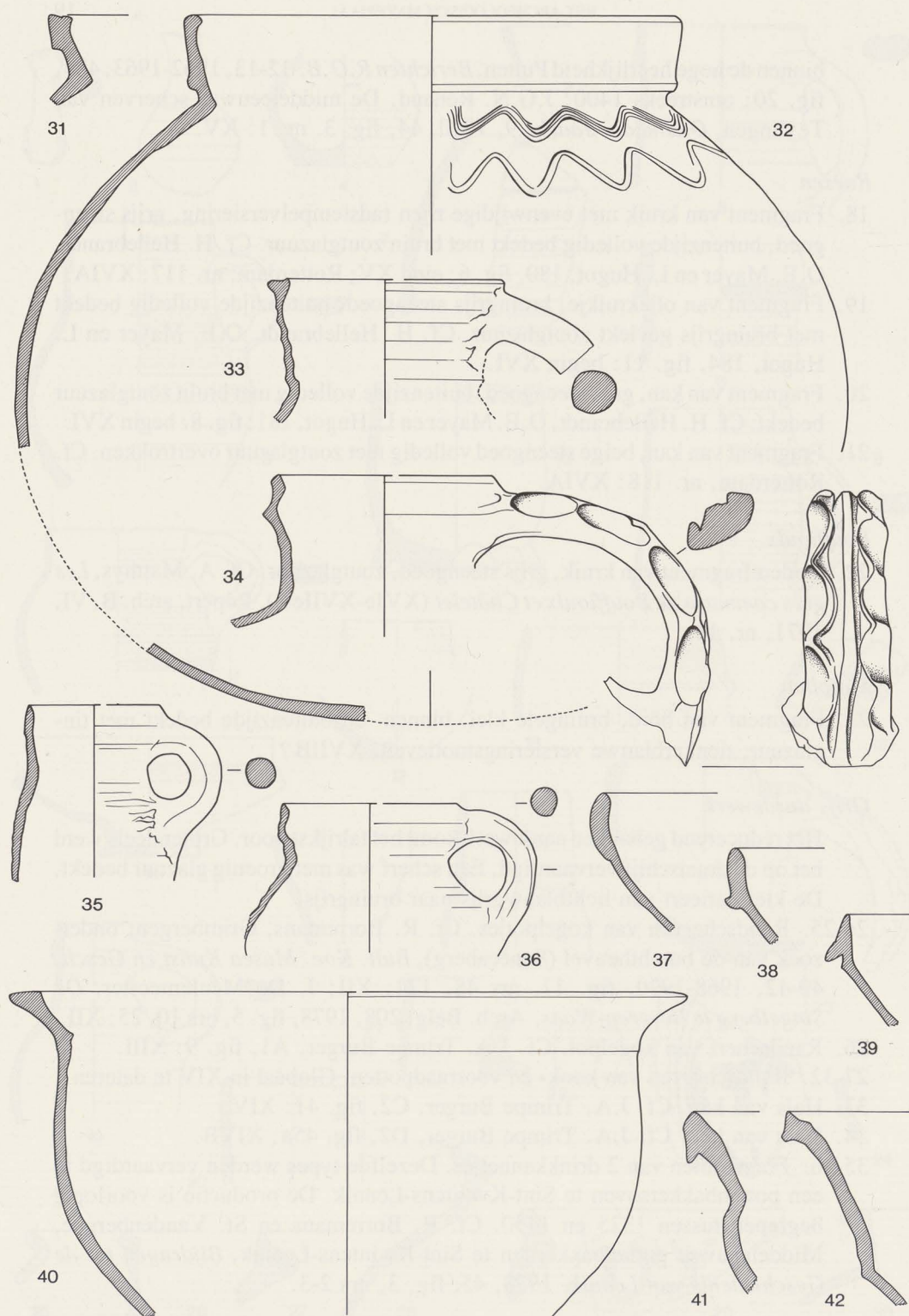

Fig. 10. Grijs aardewerk (31-42). S. 1/3.

- 37-42. Fragmenten van borden, kommen en schalen. Cf. I. Scollar, F. Verhaeghe en A. Gautier, *A medieval site (14th century) at Lampernisse*, Dissertationes Archaeologicae Gandenses XIII, 1970, fig. II, nrs 11-31: XIVB; J.A. Trimpe Burger, D10, fig. 52: midden XIV.
- 43-44. Fragmenten van vetvangers.
- 45-47. Fragmenten van vuurklokken. Op de onderzijde van 46 bevindt zich teerachtige aanslag. De versieringsuitstulpingen op de rechthoekige handgreep van 47 komen slechts op 1 kant voor.
- 48-51. Bodemfragmenten. Behalve de lensvormige bodems (32), onderscheiden we bodems met standring (48) en met knijpvoetjes, aaneengesloten (49) of afzonderlijk (50). In één bodem (51) zijn gaatjes aangebracht.
52. Visnetverzwaring (?)

Rood aardewerk

De oxyderend gebakken waar is op verschillende wijzen versierd en vertoont net als het grijs aardewerk een interessante diversiteit aan vormen.

- 53-54. Fragmenten van kannen waarop gele slibversiering, buitenzijde gedeeltelijk met kleurloos loodglazuur overtrokken.
55. Wandscherf van kan waarop radstempelornament volledig bedekt met kleurloos loodglazuur. Rolstempelversiering op kannen komt in Aardenburg van XIII B tot in XIV voor. Cf. J.A. Trimpe Burger, 509, 511, 515-516.
56. Fragment van radstempelversiering, groen glazuur op witte engobe. Voor gelijkaardige rolstempel cf. J.A. Trimpe Burger, afb. 26b.
57. Randscherf van kan met gezichtsmasker, donkergroen geglazuurd uitgezonderd baard, ogen en haar die donkerbruin zijn. Cf. A. Matthys, *Middeleeuwse verzamelingen van het Gruuthuse Museum (Brugge)*, Oudheidk. Repert. B, X, 1975, fig. 9, nr. 16: XIVA?
58. Hals van kan met gelobd oor, buitenzijde gedeeltelijk bedekt met bruin glazuur. Cf. J.A. Trimpe Burger, D2, fig. 45a: XIVB.
- 59-60. Fragmenten van grappen, binnen- en buitenzijde gedeeltelijk overtrokken met bruingeel (59) en paarsachtig (60) glazuur.
61. Braadpan, binnenzijde gedeeltelijk met groenig glazuur bedekt, roetsporen op onderkant. Cf. J. Renaud (1959), 220, afb. 8, nr. 6: XIV-XV.
- 62-63. Fragmenten van vetvangers, lijnversiering in geel slib en kleurloos loodglazuur op binnenzijde. Voor versieringsmotief cf. J.A. Trimpe Burger, C4, afb. 43: XIV.
64. Fragment van vetvanger, bovenzijde volledig met kleurloos glazuur bedekt, golflijnversiering op rand.
65. Kom, binnenwand volledig overtrokken met kleurloos loodglazuur.
66. Kom, binnenwand en bovenzijde gelobde rand volledig met bruin glazuur bedekt. Cf. J.A. Trimpe Burger, D12, fig. 54: XIVB-XV.
67. Schaal, geelbakkend kleilaagje en kleurloos loodglazuur op binnenzijde, in

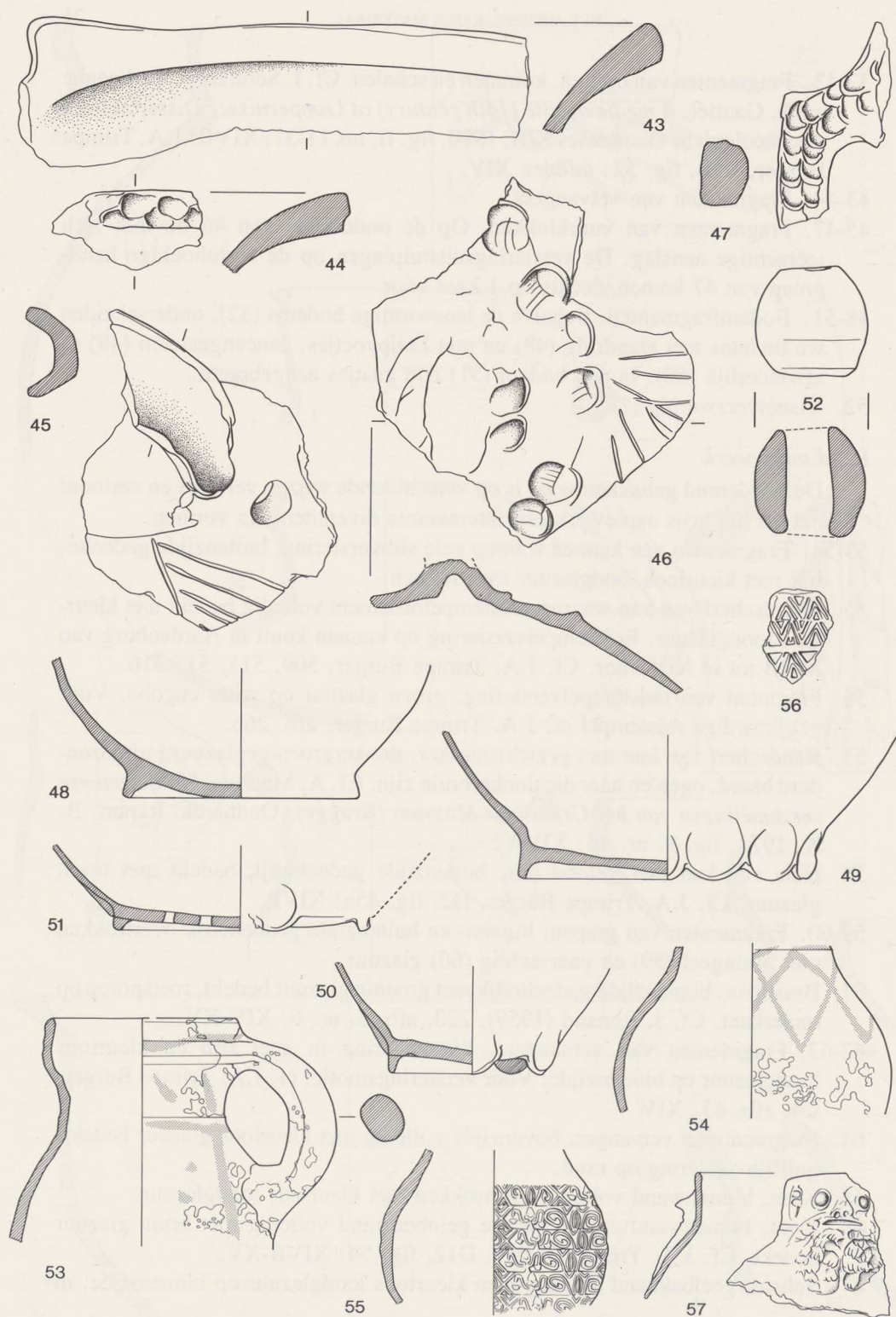

Fig. 11. Grijs aardewerk (43-52); rood aardewerk (53-57). S. 1/3.

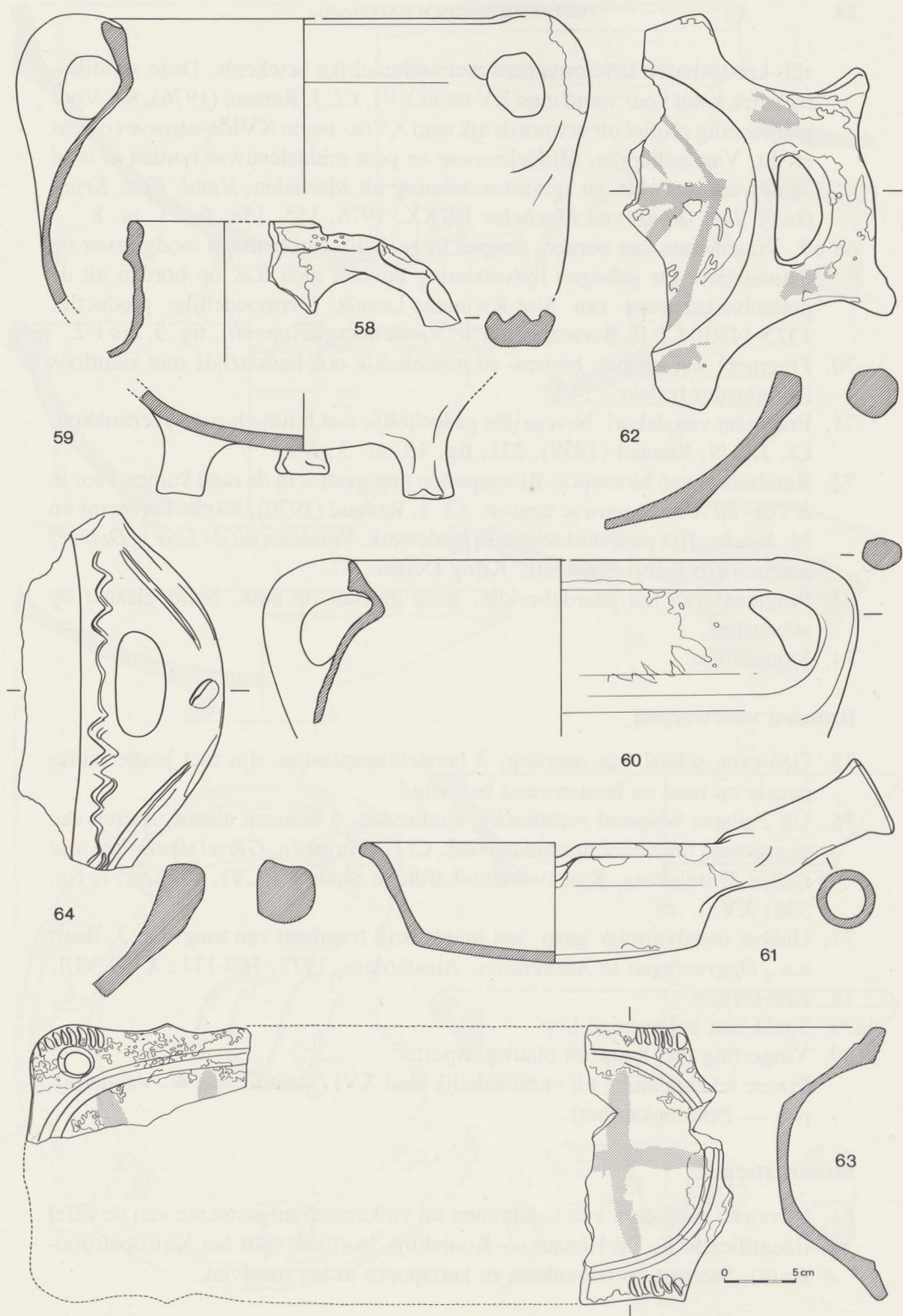

Fig. 12. Rood aardewerk (S. 1/3: 58-62, 64; S. 1/4,5: 63).

- slib-krastechniek letterornament met onduidelijke betekenis. Deze sgraffitto-techniek komt voor vanaf eind XV tot in XVI. Cf. J. Renaud (1976), 94. Voor gelijkaardig profiel uit vermoedelijk eind XVde- begin XVIde-eeuwse context cf. St. Vandenberghe, Middeleeuwse en post-middeleeuwse borden in rood aardewerk met slib- en sgraffittoversiering uit Mechelen, *Hand. Kon. Kring Oudh. Lett. Kunst van Mechelen* LXXX, 1976, 155, 158, fig. 1, nr. 8.
- 68-69. Fragmenten van borden, strepen in geel slib en kleurloos loodglazuur op binnenzijde. De gebogen lijnversiering bevindt zich o.a. op borden uit de pottenbakkersoven van Sint-Kwintens-Lennik (vermoedelijke productie: 1325-1450). Cf. R. Borremans en St. Vandenberghe, *op. cit.*, fig. 3, nrs 1-2.
70. Fragment van vergiet, binnen- en gedeeltelijk ook buitenzijde met kleurloos loodglazuur bedekt.
71. Fragment van deksel, bovenzijde gedeeltelijk met bruin glazuur overtrokken. Cf. J.G.N. Renaud (1959), 221, fig. 10, nr. 3: XV.
72. Randscherf van bloempot. Bloempotten met gaatjes in de rand komen voor in XVde- en XVIde-eeuwse context. Cf. J. Renaud (1976), 86; P. Peremans en M. Jacobs, Het post-middeleeuws aardewerk, *Vondsten uit de Leie te Deinze*, Jaarb. 1976 Kunst- Oudheik. Kring Deinze, 87.
73. Fragment van hol paardebeeldje, gelig glazuur op buik, bruin glazuur op achterdeel.
74. Spinschijfje.

Bronzen voorwerpen

75. Gedreven schaal van messing, 3 herstellingsplaatjes zijn met platte klinknagels op rand en binnenwand bevestigd.
76. Uit 2 platen bestaand rechthoekig eindbeslag, 5 bronzen nieten, sporen van gegraveerd ornament op middenveld. Cf. I. Fingerlin, *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*, Kunstwissenschaftliche Studien XLVI, 1971, 217, fig. 336: XV.
77. Dubbel ovaalvormige gesp, aan middenstijl fragment van tong. Cf. J. Baart e.a., *Opgravingen in Amsterdam*, Amsterdam, 1977, 169-171: XV-XVIII.
78. Klaverkruis.
79. Speld met bolvormige kop.
80. Vingerring met knop uit blauwglaspasta.
Franse rekenpenning uit vermoedelijk eind XVI (identificatie W. Vanderpijpen — Penningkabinet).

Steenmateriaal

81. Bovenste maalsteen van handmolen uit vulkanisch tufgesteente van de Eifel (identificatie E. De Hénaut — Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium). Steelgat op bovenkant en kerfsporen in het maalvlak.

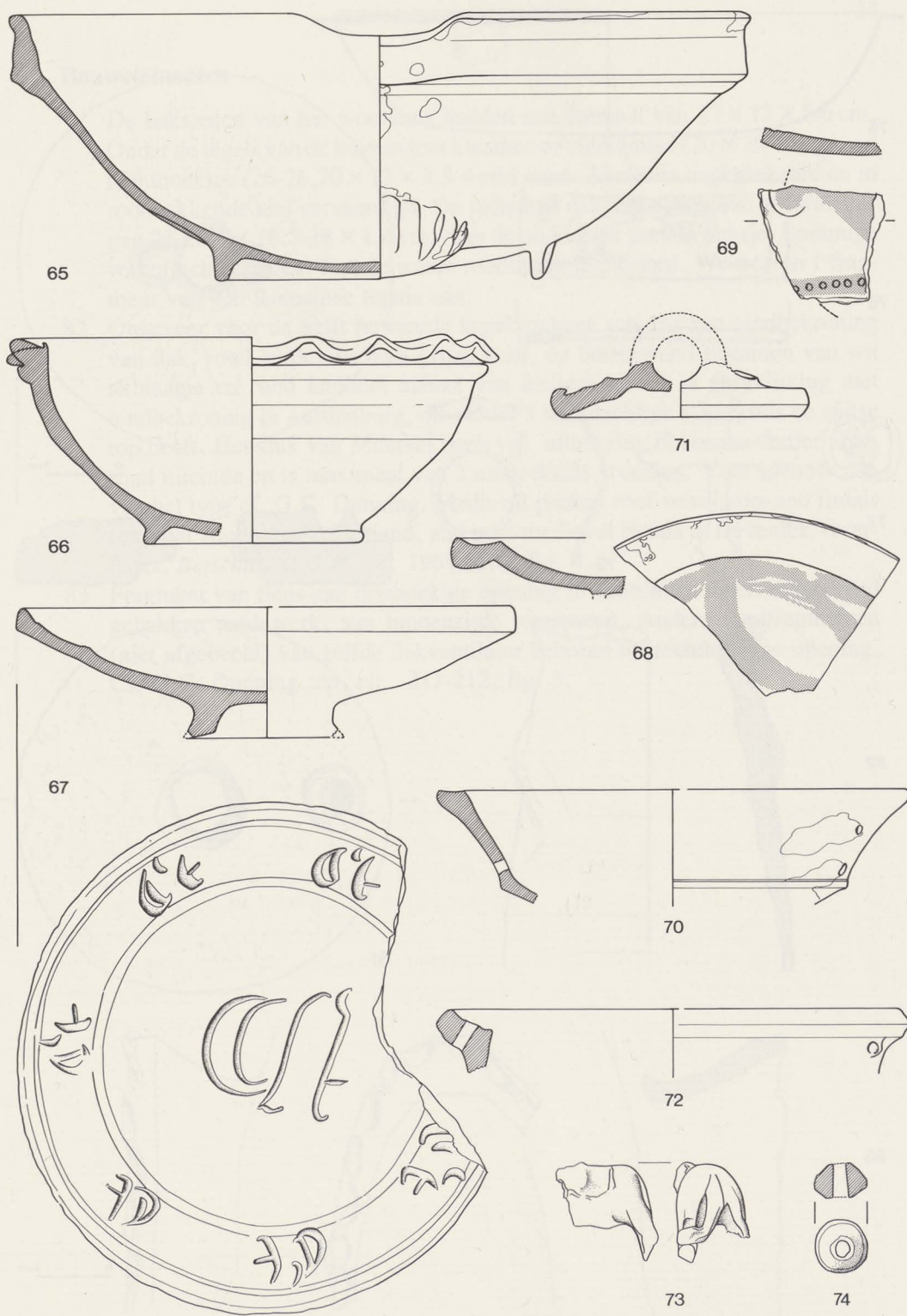

Fig. 13. Rood aardewerk (65-74). S. 1/3.

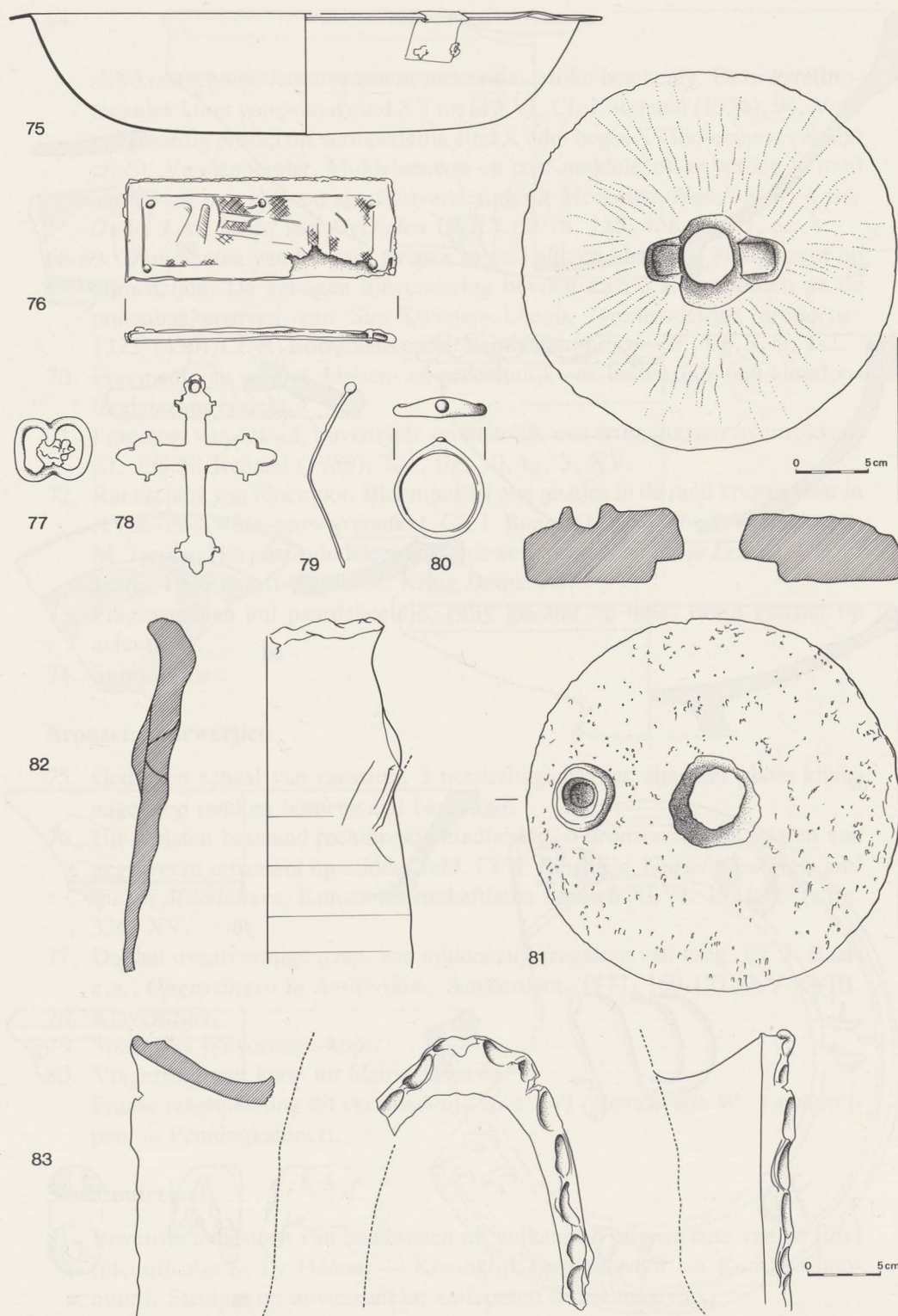

Fig. 14. Bronzen voorwerpen. (S. 1/3: 75; S. 2/3: 76-80); molensteen (S. 1/4,5: 81); dakelementen (S. 1/3: 82; S. 1/4,5: 83).

Bouwelementen

De bakstenen van het woonhuis hadden een formaat van $27 \times 12 \times 5-6$ cm. Onder de tegels van de buitenvloer kwamen er vierkantige ($20 \times 20 \times 3$ cm) en rechthoekige ($26-26,70 \times 13 \times 3,5-4$ cm) voor. Ze waren ongeglazuurd en in roodbakkende klei vervaardigd. De volledige dakpannen hadden als afmetingen $25-25,5 \times 16,5-18 \times 1,6$ cm. Aan de onderkant zat een neusje. Sommige waren lichtgebogen. Enkele waren roodbruin geglazuurd. We troffen 1 fragment van een Romeinse tegula aan.

82. Ongeveer voor de helft bewaarde kegelvormige schacht van eindbekroning van dak, rood aardewerk met grijze kern, op buitenwand restanten van wit sliblaagje en rond knobbel aanzet van uitsteeksel. Er is vergelijking met eindbekroning in Aardenburg, die echter 5 hoornachtige afhangsels en spitse top heeft. Het stuk van Moorsel bezit vgl. uitbuiging bovenaan eerder afgerond uiteinde en is maximaal van 2 uitsteeksels voorzien. Voor identificatie van het type cf. G.C. Dunning, *Medieval pottery roof ventilators and finials found at Aardenburg, Zeeland, and post-medieval finials at Deventer, Overijssel*, *Berichten R.O.B.* 18, 1968, 212, fig. 4.
83. Fragment van flens aan driehoekige opening in ventilatiekoepel, reducerend gebakken aardewerk, aan binnenzijde roetsporen. Andere randfragmenten (niet afgebeeld) van zelfde dakventilator behoren tot rechthoekige opening. Cf. G.C. Dunning, *op. cit.*, 211-212, fig. 3.

DE HISTORISCHE BRONNEN

Bernerus de Morscele is de eerst gekende Heer van Moorsel. Zijn naam komt in oorkonden voor vanaf 1129⁽⁸⁾. Interessant voor het archeologisch onderzoek is de oorkonde van 1151 waarin het conflict geregeld werd dat gedeeltelijk een grensgeschil was tussen Bernerus en de abdij van Affligem. Beider grondgebied paalde immers aan elkaar — de abdij ligt in Brabant — maar de grensafbakening was vrij onzeker. Zo was er het *Altrudenbos* dat Bernerus had ingepalmd maar waarop de abdij haar rechten wilde laten gelden. „Quia vero Dominus Walterus inter nos pacem reformare cupiebat, quaesivit a nobis, ut quamvis de lite eadem faveret nobis justicia, pateremur tamen ob gratiam ipsius hagam, pro qua lis est, quamdiu carere vellemus, ad munimen castri stare, salvo fundo et silva ecclesiae, quod concessimus”⁽⁹⁾. De oorkonde gaat uit van de abdij. „Omdat Heer Walterus (Wouter van Dendermonde) de vrede tussen ons wilde herstellen, vroeg hij ons, hoewel het gerecht ons in deze betwisting in het gelijk stelde, dat wij omwille van hem en zolang wij het wilden ontberen, zouden toestaan dat het laaghout waarover het geschil ging, ter versterking van het *castrum* zou dienen. De grond en het bos blijven echter onze eigendom. Wij hebben dit toegestaan.”

Met deze regeling behield de abdij dus het eigendomsrecht van het *Altrudenbos* maar kreeg Bernerus toch een beperkt gebruiksrecht toegewezen nl. het uitkappen van laaghout *ad munimen castri*. Een alleszins belangrijk gegeven waaruit blijkt dat Bernerus in 1151 een versterking had. Is dit *castrum* te identificeren met het Hof te Eksel waar de oudste vondsten die we tijdens de opgravingen deden tot de XIIde eeuw teruggaan?

Bekijken we vooreerst de ligging van Bernerus' heerlijkheid te Moorsel. Tot de Franse revolutie werd de bestuurlijke inrichting van Moorsel gekenmerkt door een tweeledigheid die haar oorsprong vond in de middeleeuwse verdeling van zijn grondgebied tussen de Landen van Aalst en Dendermonde. De heerlijkheid die de Heren van Moorsel hielden, behoorde tot het Land van Aalst. Het was tot 1166 leen van de graven van Aalst en strekte zich uit over het zuiden van de gemeente⁽¹⁰⁾. Ook het Hof te Eksel bevindt zich in het zuidelijk deel van Moorsel. Meer nog, het neemt er een bijna centrale plaats in. Zijn ligging langs de voornaamste beek van Moorsel en op ongeveer 500 m van de St.-Martinuskerk valt beslist op.

⁸ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 5de reeks, arr. Aalst, III, 1898, 15; J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, VII, Pittem, 1967, 170-173.

⁹ E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem*, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique*, IIe sect., 1894-1901, 131.

¹⁰ J. VAN TWEMBEKE, Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst, *Het Land van Aalst* XV, 1963, 146.

Toen Diederik van Aalst in 1166 kinderloos stierf, werd het Land van Aalst aan het graafschap Vlaanderen overgedragen. De Heren van Moorsel verhieven hun heerlijkheid dan bij het grafelijk leenhof *ten Steene* te Aalst als één van 's graven propre dorpen⁽¹¹⁾. M.a.w. *Moorsel propre* zoals de heerlijkheid verder bekend staat, kwam onder het rechtstreeks gezag van de graaf van Vlaanderen te staan. Uit de leenhofregisters van het *Steen* kennen we het foncier van de heerlijkheid. Het omvatte ongeveer één vijfde van de totale oppervlakte nl. 41 bunder en bestond uit een mote met gracht en wal⁽¹²⁾. De mote wordt in het leenboek van 1473 *la Court de Exele* genoemd⁽¹³⁾. Het toponiem bleef behouden want nu nog geeft men aan het site de naam, het Hof te Eksel. Dit voortleven van de plaatsnaam alsmede de belangrijke topografische situatie van de nederzetting in de heerlijkheid, wijzen erop dat hier de mote van het foncier dient gelokaliseerd.

En dan nog een ander element. Er was, zoals hoger vermeld, een conflict tussen Bernerus en de abdij van Affligem. Dat Bernerus hierbij zijn lijntje wel een beetje veel te buiten ging, blijkt uit de oorkonde van 1151. Zo versperde hij wegen, vernielde bruggen, verjoeg schapen die de abdij toebehoorden van braakliggende gronden, stichtte brand en usurpeerde talrijke rechten en eigendommen van de abdij⁽¹⁴⁾. Eén van die eigendommen was het *Altrudembos* waaruit Bernerus blijkbaar hout haalde voor zijn *castrum*. De *Truyenbos* te Meldert duidt er nog de ligging van aan nl. bij de grens met Moorsel, langs de rechteroever van de Molenbeek en op ongeveer 1,5 km van het Hof te Eksel. Een afstand die zeker geen hinderpaal betekende te meer daar het bos stroomopwaarts t.o.v. de mote gelegen is en het hout eventueel met de Molenbeek kon meegevoerd worden.

Vatten we samen. Het Hof te Eksel is opgericht in *Moorsel propre* en maakt deel uit van het foncier van de heerlijkheid. Het ligt vlak bij Brabant, in de nabijheid van het betwiste grensgebied en de oudste archaeologica die we er aantreffen, dateren uit de XIIde eeuw. Argumenten zijn er bijgevolg genoeg om dit site inderdaad met het *castrum* van Bernerus te vereenzelvigen.

De opvolgers van Bernerus komen tot 1257 in oorkonden voor⁽¹⁵⁾. Hun voornaamste leengoed was Moorsel waar ze zich dan ook blijven naar noemen. Na 1257 volgt een stilzwijgen van ongeveer 150 jaar. De heerlijkheid is ondertussen in handen van de Baronaige's gekomen vermits het leenhofregister van 1400 „Jonfrouwe kateline benages” vermeldt als houdster van het leen⁽¹⁶⁾. Ook de functie

¹¹ W. VERLEYEN e.a., *Moorsel. Een historisch overzicht in zeven thema's. Catalogoog*, Aalst, 1978, 11-12.

¹² J. VAN TWEMBEKE, *op. cit.*, 146.

¹³ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, 25.

¹⁴ E. DE MARNEFFE, *op. cit.*, 131-134.

¹⁵ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, 23.

¹⁶ Rijksarchief Gent, Fonds Kasselrij Aalst, nr. 3090, 8r.

van het Hof te Eksel is veranderd. Het is niet langer meer het *castrum* van de heerlijkheid maar wordt met bijhorende gronden in 1422 verpacht aan Amelbrecht Lippens⁽¹⁷⁾.

Waar het site in 1457 nog omschreven wordt als „den berch te Morsele ende de gracht”⁽¹⁸⁾ staat er daarentegen in het leenboek van 1473 genoteerd dat „Pierre de Meynaertshove, comme bail et mary de damoiselle Jeanne Meert, sa compaigne, tient en fief la maison et motte de Moorsele, appelé la Court de Exele ...”⁽¹⁹⁾. *Den berch* is dus opnieuw bewoond tussen 1457 en 1473. De laatste verpachting die ons bekend is, dateert van 1571. Pachter was Joos Hendricx⁽²⁰⁾.

¹⁷ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, 5-6.

¹⁸ Rijksarchief Gent, Fonds Kasselrij Aalst, nr. 1517, 30r.

¹⁹ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *op. cit.*, 25.

²⁰ J. DE BROUWER, Pachthoven in het Land van Aalst volgens de penningkohieren, *Kult. Jaarb. Prov. Oostvlaanderen*, 1954, 245.

ALGEMEEN BESLUIT

In de geschiedenis van het Hof te Eksel vertegenwoordigen de mote en de hofstede twee verschillende bewoningsfasen. Beschouwen we eerst de mote. Ze werd ingeplant op de loefzijde van de Molenbeek. Door het steken van een kunstmatige zijarm van die beek, omgaf men het site grotendeels met een gordel van water. De bedoeling kan tweevoudig geweest zijn. Enerzijds beschermde men hiermee gans de zuidzijde van de nederzetting: de mote was op de hoogste oeverwal opgericht waardoor juist die zone het sterkst moest verdedigd worden. Overigens, waar een gedeelte van de westelijke flank niet door de beekafleiding beveiligd werd, legde men een wal aan. Anderzijds spelen waarschijnlijk ook oogmerken van agrarische aard een rol. Zoals uit de opgraving bleek, was de voormote hoofdzakelijk voor intensieve hofteelt bestemd. Hiervoor was niet alleen goede teelaarde noodzakelijk — men voerde zelfs grond van elders aan — maar diende ook de waterhuishouding in orde te zijn. De waterstand is er echter vrij laag zodat de verlegging van de beek een gemakkelijke waterbevoorrading betekende. Tegelijkertijd was men verzekerd van een vlotte waterafvoer van de akker die trouwens lichtbolrond aangelegd werd. Er zijn dus landbouwkundige en militaire motieven te onderkennen in de omlegging van de Molenbeek.

De constructiewijze van de mote zelf is duidelijk. Twee werkfasen volgen elkaar op. Eerst stak men een gracht en met de grond hieruit werd een wal opgeworpen. Vervolgens richtte men een mote op die de ruimte binnen de wal slechts gedeeltelijk opvulde. Voorbeelden van constructiewallen zijn b.v. ook vastgesteld bij vluchtbergen in Zeeland⁽²¹⁾ en bij de moten van Southampton en Ascot Doilly (Oxfordshire)⁽²²⁾. Maar, bij de verdere uitbouw van deze sites werd het gedeelte binnen de wal volledig gedicht. En dat is blijkbaar niet het geval te Moorsel. Het waarom van deze werkwijze is ons niet duidelijk. We kunnen dan ook slechts gissen naar de intenties van de bouwheer.

Op het moteplateau stond een toren waarvan de bovenbouw in vakwerk was. Meer informatie hebben we er niet over want de latere nivellering van de mote deed het verblijfvlak op de top volledig verdwijnen. En in verband hiermee wijzen we even op de schijnbare contradictie tussen de archeologische vaststellingen en wat de oorkonde van 1151 vertelt nl. dat Bernerus hout gebruikte bij de versterking van zijn *castrum*. Nochtans, na 3 opgravingscampagnes moet nog altijd het eerste paalgat gevonden worden. De verklaring voor het verschijnsel ligt

²¹ J.A. TRIMPE BURGER, Onderzoekingen in vluchtbergen, Zeeland, *Berichten R.O.B.* 8, 1957-1958, 123-144.

²² M. DE BOUARD, La motte, *L'archéologie du village médiéval*, Centre belge d'histoire rurale 6, 1967, 43.

hoogstwaarschijnlijk bij bovenvermelde uitvlakking. Maar anderzijds dient toch ook rekening gehouden met de bewaringstoestand van de standsporen. Zo is het b.v. niet uitgesloten dat op de voormote een gebouw in vakwerk stond dat op groundbalken rustte. En dan is het in dergelijk geval wel begrijpelijk dat het grondplan thans onleesbaar geworden is.

Voor de datering van de mote steunen we ons, wat de archaeologica betreft, hoofdzakelijk op de scherven uit de afvallagen in de zink tussen mote en wal. Hier zijn we immers verzekerd van een zuivere stratigrafische context. Het materiaal bestaat overwegend uit reducerend gebakken waar. Het omvat de periode van de XIIde tot de tweede helft van de XIVde eeuw, waarbij de XIVde eeuw het best vertegenwoordigd is. Ook de vondsten uit de erosiepakketten die langs het talud van de mote in de gracht gleden, dateren hoofdzakelijk uit de XIVde eeuw. Maar dit materiaal zit doorengemengd zodat het minder bruikbaar is voor de datering van de motefase zelf.

De enige tekst waarin de versterking van de Heren van Moorsel vernoemd wordt, is de oorkonde van 1151. Er was toen sprake van hout dat Bernerus haalde *ad munimen castris*. De gebruikte uitdrukking impliceert dat het *castrum* toen reeds bestond. Op basis van deze oorkonde en van de archeologische gegevens mogen we de installatie van het site naar alle waarschijnlijkheid in de eerste helft van de XIIde eeuw situeren. De mote zou in de loop van de tweede helft van de XIVde eeuw verlaten worden.

Om het *castrum* van de Heren van Moorsel in een breder historisch kader te plaatsen, duiden we de middeleeuwse sites met militair karakter aan die in de streek tussen Moorsel en Liedekerke voorkomen. Dit gebied was verdeeld tussen het Land van Aalst dat tot Rijks-Vlaanderen behoorde en Brabant. Bij gebrek aan een detailstudie over de middeleeuwse grens tussen beide territoria nemen we de afbakening over zoals die op de kaart van Ferraris voorkomt⁽²³⁾. Er zullen wel afwijkingen zijn met de middeleeuwse toestand, gelet op de beweeglijkheid van de grenzen toen. Maar toch is er de zone mee aangewezen die een uitgesproken politiek karakter kreeg toen Boudewijn V in 1047 het land tussen Schelde en Dender bij het graafschap Vlaanderen voegde.

Buiten het Hof te Eksel (fig. 15, 1) zijn in het betrokken gebied nog 2 andere moten bewaard: de Alvinneberg (fig. 15, 2) te Teralfene en de Kasteelberg (fig. 15, 3) te Denderleeuw. Onder de genivelleerde moten of *moated sites* — het onderscheid is op basis van de beschikbare gegevens niet met zekerheid uit te maken — vermelden we 't Hof ter Moerter (fig. 15, 4)⁽²⁴⁾ en het Hof te Mutsereel

²³ Kabinetskaart van de Oostelijke Nederlanden door Ferraris (1771-1778), uitgave van het Gemeentekrediet, Brussel, 1965, map nr. 59.

²⁴ *Bona et Jura Selecta ex Beda Regaus*, uitg. J. OCKELEY, Fontes Affligemenses 20, 1975, 66.

(fig. 15, 5)⁽²⁵⁾ te Meldert. Te Hekelgem is er halverwege de kerk en de abdij van Affligem (fig. 15, 10) een plaats met een duidelijk motetoponiem⁽²⁶⁾ maar over de juiste ligging van het site bestaat twijfel. Verder lag er in dezelfde gemeente, langs de Kasteelstraat en in de nabijheid van de kerk, een heuvel (fig. 15, 6) die in 1862 genivelleerd werd en als mote te interpreteren is⁽²⁷⁾. Tenslotte zijn er nog de versterkingen waarvan het type ons onbekend is nl. het *castrum* te Aalst (fig. 15, 7), het Hof ter Borch (fig. 15, 8) te Erembodegem⁽²⁸⁾ en het *castrum* te Essene (fig. 15, 9)⁽²⁹⁾.

Voor het Land van Aalst valt de belangrijkheid van de Dender onmiddellijk op. Duidelijk is de inplanting van versterkingen en van parochiekerken met een bewoningskern errond, beïnvloed door de aantrekkingskracht van de rivier. Aalst dat gelegen is op de kruising van de landweg Brugge-Keulen en de Dender vormt in de vallei wel een zwaartepunt. In de XIVde eeuw b.v. kende de stadsomwalling waarvan we het verloop op de kaart aangeven (fig. 15), 25 torens en 6 poorten⁽³⁰⁾. Bij deze verbondenheid met de Dender van zowel burgerlijke als versterkte sites, bevindt de mote van Moorsel zich in dit gedeelte van de grenszone wel op een vooruitgeschoven plaats.

Langs de zijde van Brabant stellen we een concentratie van versterkte nederzettingen vast in de streek Essene-Meldert. De abdij van Affligem (fig. 15, 10) in 1086 officieel gesticht⁽³¹⁾, neemt er bovendien een machtspositie in die het belang van deze zone nog onderstreept.

De vraag rijst nu of er een causaal verband bestaat tussen de verspreiding van deze versterkingen en de aanwezigheid van de staatsgrens in dit gebied. Om hierover meer inzicht te verwerven is o.a. de chronologische verhouding van de verschillende sites van belang. En hierop kan het archeologisch onderzoek misschien een passend antwoord geven.

Keren we terug naar het Hof te Eksel. In de loop van de tweede helft van de XIVde eeuw werd de mote opgegeven. De Heren van Moorsel waren ondertussen verdwenen. Vreemde handen namen het goed over en verpachtten het in de XVde eeuw zoals uit de leenhofregisters blijkt. Het site onderging een vormverandering: de mote werd een *moated site* met verlaagde woonheuvel en breed uitgewerkt

²⁵ *Ibid.*, 68.

²⁶ J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, V, Pittem, 1966, 112.

²⁷ *Ibid.*, 106.

²⁸ J. DE BROUWER, Toponiemen te Erembodegem, *Het Land van Aalst* III, 1951, 106-107.

²⁹ J. VERBESSELT, *op. cit.*, 142-146.

³⁰ J. DAUWE, K. HEIREMAN, K. BAERT en I. DE VOS, *Aalst in kaart, beeld, prent. Catalogoog*, Aalst, 1976, 7-8.

³¹ J. VERBESSELT, *op. cit.*, 71.

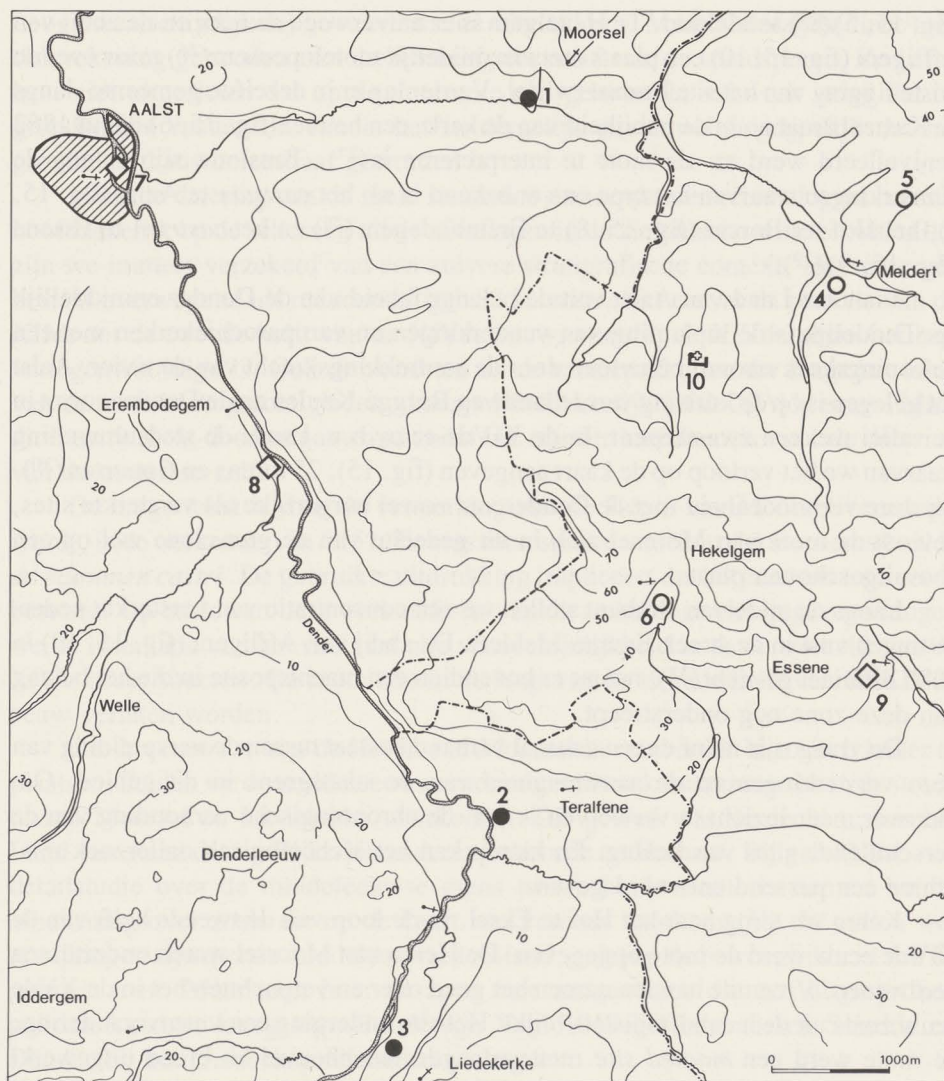

Fig. 15. Het gebied Moorsel-Liedekerke tijdens de middeleeuwen. In puntstreeplijn, de grens tussen het Land van Aalst-Rijks-Vlaanderen en Brabant; parochiekerken wijzen bewoningskernen aan.

1-3: bestaande moten

4-6: genivelleerde moten of *moated sites*

7-9: versterkingen waarvan type onbekend

10 : abdij van Affligem.

platform. Men bouwde er het woonhuis van een hofstede op en legde een koer van rode tegels aan. In zijn volume copieerde het woonhuis een toren als wilde het symbolisch herinneren aan oude glans.

De archaeologica wijzen op een occupatie in de XVde en XVIde eeuw. De leenhofregisters geven een nauwkeuriger datering, althans voor de aanvang van de nieuwe bewoning. Waar in 1457 enkel sprake is van „den berch te Morsele ende de gracht” maakt het leenregister van 1473 gewag van „la maison et motte de Moorsele, appelé la Court de Exele”. We mogen bijgevolg aannemen dat de hofstede tussen beide data in gebouwd werd. Vermoedelijk heeft men ze verlaten rond het begin van de XVIIde eeuw: de laatste pachter die we kennen, wordt in 1571 vermeld terwijl het archeologisch materiaal globaal de periode van XVde tot XVIde eeuw omvat. Het is echter niet uitgesloten dat de kelder ook later nog voor iets dienst deed wegens het herbruikt materiaal dat we er als een soort bevoering in terugvonden.

In 1977 sloten we het onderzoek af op het Hof te Eksel. Er bleek alvast uit dat het site vooral op typologisch vlak belangrijk is: men vindt er de evolutie in weerspiegeld van een XIIde-eeuws *castrum* naar een XVde-eeuws pachthof, van een mote naar een *moated site*.

RÉSUMÉ

En dehors du centre villageois de Moorsel, au creux de la vallée du Molenbeek, s'élève la motte du Hof te Eksel. Le site est compris entre le cours primitif d'un ruisseau aujourd'hui comblé et une déviation artificielle devenue le lit actuel du Molenbeek.

Les étapes de la construction de cette motte apparaissent clairement. Après avoir creusé un fossé circulaire de près de 47 m de diamètre, les déblais furent utilisés pour l'érection d'un rempart. Dans cette enceinte de terre s'éleva bientôt une motte d'un diamètre de près de 24 m; elle ne couvrait cependant pas tout l'espace intérieur et même lors des extensions ultérieures cet espace libre, légèrement en dépression, entre la motte et le rempart circulaire fut toujours conservé.

Les couches supérieures de la motte sont aujourd'hui disparues, mais la hauteur primitive peut être évaluée à 3 m. Le plateau supérieur devait couvrir un espace de 12 à 13 m de diamètre. La découverte de nombreux morceaux de torchis dans les couches d'habitat accumulées entre motte et rempart étayent l'hypothèse de la présence d'une tour élevée en colombages.

La basse-cour était exploitée à des fins agricoles. Elle était recouverte d'une bonne épaisseur de terre arable rapportée et légèrement bombée.

Les données historiques et archéologiques permettent l'identification de cette motte avec le *castrum* des seigneurs de Moorsel, construit durant la première moitié du XIIe siècle. Une charte de 1151 fournit de précieuses informations sur les agissements de l'un des seigneurs: Bernerus de Moorsel fortifia son *castrum* avec du bois volé dans la forêt voisine, propriété de l'abbaye d'Affligem.

La motte fut abandonnée dans le courant de la seconde moitié du XIVe siècle. La lignée des seigneurs de Moorsel était alors déjà éteinte. Le domaine tomba aux mains de propriétaires étrangers et fut donné à bail. Le site changea alors d'aspect, la motte nivelée se transforma en *moated site* à plate-forme élargie. Durant le troisième quart du XVe siècle, une maison d'habitation (11 × 8 m) comprenant cave et chambre précédée d'une cour dallée, couronna le site. Des éléments de plan permettent d'entrevoir l'élévation de cette maison, sans doute turriforme, évocation ou peut-être symbole d'un passé illustre mais révolu.

L'abandon définitif du site doit se placer au début du XVIIe siècle.

INHOUDSTAFEL

Inleiding	5
Het archeologisch onderzoek	8
De mote	8
Het hof	11
De voormote	14
Het archeologisch materiaal	16
Aardewerk	16
Bronzen voorwerpen	24
Steenmateriaal	24
Bouwelementen	27
De historische bronnen	28
Algemeen besluit	31
Résumé	36
Inhoudstafel	37

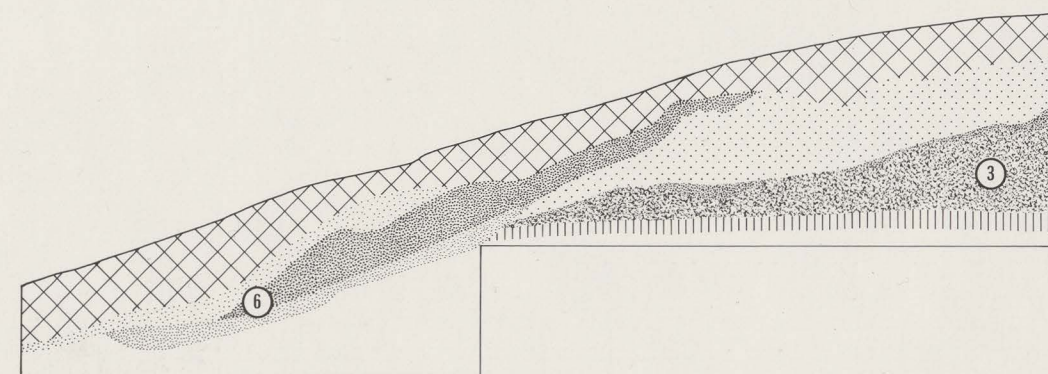
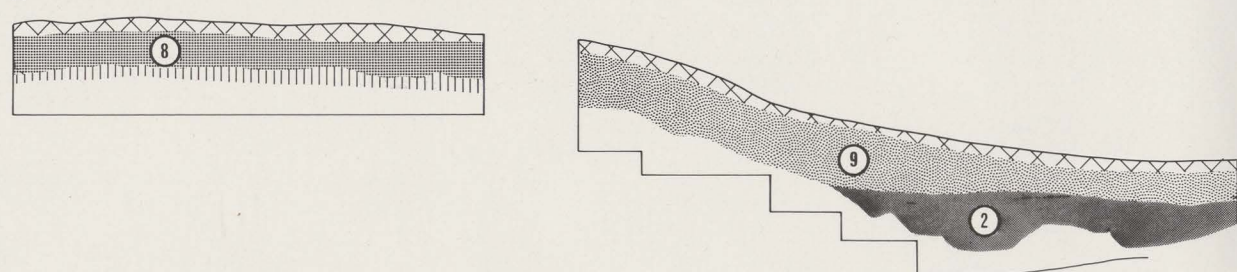

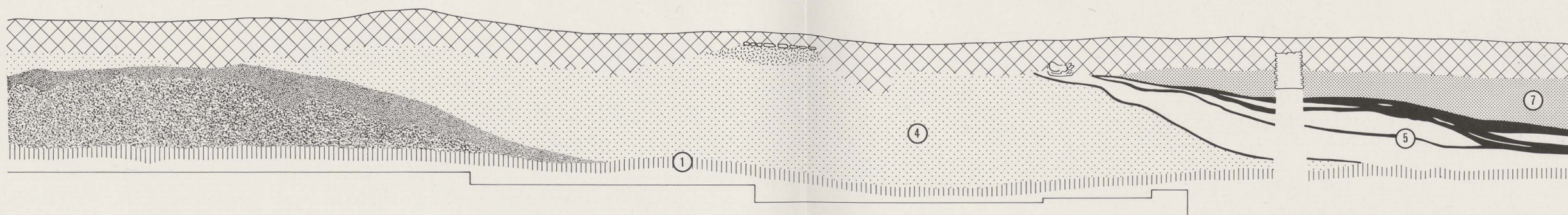
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28

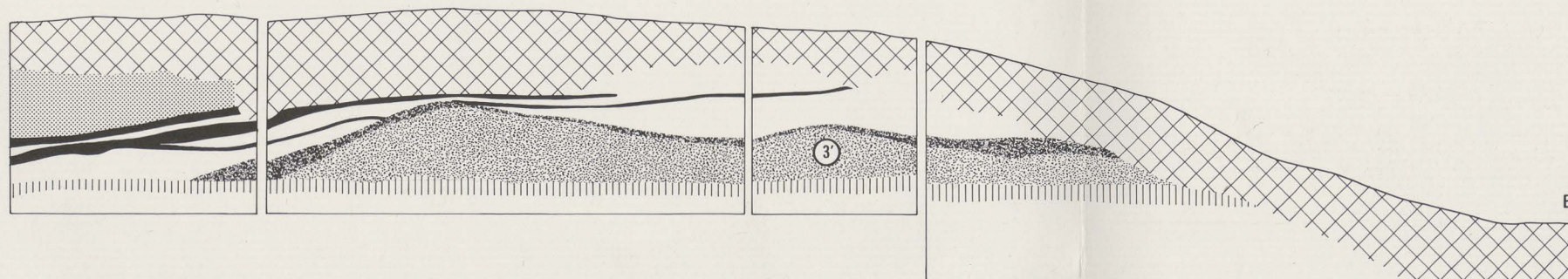
A

28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54

54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73

Noord-zuiddoorsnede door mote en gedeelte van voorhof.